

دکتر شهرام پناهی خیای

جامعه‌شناسی و شکندگی پیوندها:

آسیمیلیسیون و گروه‌های منفصل اجتماعی در آذربایجان

ایمیل:

چکیده:

xiyavi4@gmail.com

sh.panahi@iaua.ac.ir

وابستگی:

دکتری تاریخ و عضو هیأت علمی
دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهربابک

آذربایجان در دو سده اخیر، عرصه‌ای برای تحولات اجتماعی و فرهنگی عمیق بوده است که نه تنها بر هویت تاریخی این منطقه تأثیر گذاشته، بلکه سؤالات بنیادینی را درباره جامعه و فرهنگ آن مطرح کرده است. در این راستا، تلاش‌های نظام‌های مرکزی برای تجزیه جغرافیایی و تضعیف هویت اجتماعی، به‌ویژه از طریق نادیده گرفتن زبان ترکی، به عنوان یکی از ارکان هویت آذربایجانی، به چالش‌های جدی در این زمینه دامن زده است. این سیاست‌ها، که به‌وضوح بر ماهیت اجتماعی و فرهنگی منطقه تأثیرگذار بوده، موجب آسیمیلیسیون و جدایی گروه‌هایی از مردم آذربایجان شده است. از منظر فلسفی و جامعه‌شناسی تاریخی، این تحولات ما را به تأمل در مفهوم هویت و جامعه وادار می‌کند. آیا هویت به چیزی ثابت و غیرقابل تغییر است یا اینکه در پیوند با تحولات اجتماعی، دستخوش تغییر می‌شود؟ این سؤالات، ضرورت پژوهش‌های عمیق‌تر را در زمینه هویت آذربایجانی و بررسی عوامل مؤثر بر آن ایجاب می‌کند. هدف این مقاله، بررسی پاره‌ای از دلایل و عوامل مؤثر بر فرایند آسیمیلیسیون در جامعه آذربایجان است. از این‌رو، با تکیه بر تجربیات شخصی و داده‌های موجود، تلاش می‌شود تا زنگ خطری برای جامعه به صدا درآید و توجه‌ها را به چالش‌های جدی‌ای جلب کند که آذربایجان امروزی بیش از حد با آن آشناست. بدیهی است که برای عبور از این بحران، نیاز به رویکردی جامع و عمل‌گرا از سوی تمامی اقشار جامعه وجود دارد. این رویکرد می‌تواند به حفظ و تقویت هویت فرهنگی و اجتماعی آذربایجان کمک کند و فضایی برای گفت‌وگوی سازنده و بازسازی پیوندهای اجتماعی فراهم آورد.

کلمات کلیدی: آذربایجان، هویت، آسیمیلیسیون، زبان ترکی، سیاست‌های مرکزی.

استناد (آپا):

پناهی خیای. ش. جامعه‌شناسی و شکندگی پیوندها: آسیمیلیسیون و گروه‌های منفصل اجتماعی در آذربایجان. ارومیه:

فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳. ۱۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Dr.Shahram Panahi Kheiavi

Email:

xiyavi4@gmail.com

sh.panahi@iau.ac.ir

Affiliation:

İslamic Azad University, Shahr
Babak Branch

Associated prof.Dr in History

A Fragile Society and Fractured Ties: Assimilation and Social Isolation in Azerbaijan

Abstract:

Azerbaijan has been a stage for profound social and cultural transformations over the past two centuries. These changes have not only impacted the region's historical identity but have also raised fundamental questions about its society and culture. Central authorities' efforts to divide the region geographically and undermine social identity, particularly by disregarding the Turkic language—a cornerstone of Azerbaijani identity—have exacerbated existing challenges. These policies, which have significantly influenced the region's social and cultural fabric, have led to the assimilation and isolation of segments of the Azerbaijani population. From philosophical and historical sociological perspectives, these developments compel us to reflect on the concepts of identity and society. Is identity a fixed and unchanging entity, or does it evolve in tandem with social changes? These questions necessitate in-depth research into Azerbaijani identity and the factors influencing it. This article aims to examine some of the reasons and factors contributing to the assimilation process in Azerbaijani society. Drawing on personal experiences and available data, it seeks to sound an alarm for the society and draw attention to the serious challenges that contemporary Azerbaijan faces. Evidently, overcoming this crisis requires a comprehensive and pragmatic approach from all segments of society. Such an approach can help preserve and strengthen Azerbaijan's cultural and social identity, fostering a space for constructive dialogue and rebuilding social bonds.

Keywords: Azerbaijan, identity, assimilation, Turkic language, central policies.

CITATION (APA):

Panahi Kheiavi, Sh. A Fragile Society and Fractured Ties: Assimilation and Social Isolation in Azerbaijan. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024, ISSN: 3041-8690.

Dr.Şəhram Pənəhi Xiyavi

E-poçt:

xiyavi4@gmail.com

sh.panahi@iau.ac.ir

Mənsubiyyət:

Tarix Doktoru

Islamic Azad University,
Shahrabak Branch/IRAN

Sarsılan Sosial Struktur və Ayrı-seçkilik: Azərbaycanda Assimilyasiya

Xülasə:

Son iki əsrdə Azərbaycan dərin sosial və mədəni dəyişikliklərə məruz qalıb. Bu dəyişikliklər təkcə bölgənin tarixi kimliyinə təsir etməyib, həm də cəmiyyət və mədəniyyət haqqında fundamental suallar ortaya qoyub. Mərkəzi hakimiyyətlərin coğrafi bölgülərə ayırma və xüsusilə Azərbaycan kimliyinin əsas sütunlarından biri olan türk dilini inkar etmə siyasəti bu sahədə ciddi problemlərə səbəb olub. Bu siyasətlər açıq-aşkar olaraq regionun sosial və mədəni strukturuna təsir edərək, Azərbaycan xalqının bir hissəsinin assimilyasiyası və sosial ayrılığına gətirib çıxarıb. Fəlsəfi və tarixi sosiologiya baxımından bu dəyişikliklər bizi kimlik və cəmiyyət anlayışları üzərində düşünməyə məcbur edir. Kimlik sabit və dəyişməz bir şeydirmi, yoxsa sosial dəyişikliklərlə birlikdə dəyişirmi? Bu suallar Azərbaycan kimliyi və ona təsir edən amillər barədə daha dərin tədqiqatların zəruriliyini göstərir. Bu məqalənin məqsədi Azərbaycan cəmiyyətində assimilyasiya prosesinə təsir edən bəzi səbəb və amilləri araşdırmaqdır. Bu məqsədlə şəxsi təcrübələrə və mövcud məlumatlara əsaslanaraq, cəmiyyəti xəbərdar etmək və müasir Azərbaycanın həddən artıq tanış olduğu ciddi problemlərə diqqəti cəlb etmək istəyirik. Şübhəsiz ki, bu böhrandan çıxmaq üçün bütün sosial təbəqələrin iştirakı ilə hərtərəfli və praktik bir yanaşma lazımdır. Bu yanaşma Azərbaycanın mədəni və sosial kimliyinin qorunmasına və inkişafına kömək edə bilər və konstruktiv dialoq və sosial əlaqələrin bərpası üçün şərait yarada bilər.

Açar sözlər: Azərbaycan, kimlik, assimilyasiya, türk dili, mərkəzi siyasətlər

CITATION (APA):

Pənəhi Xiyavi, Ş. Sarsılan Sosial Struktur və Ayrı-seçkilik: Azərbaycanda Assimilyasiya. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024, ISSN: 3041-8690.

Azerbaycan'da Asimile ve Toplumsal Ayrışma: Kırılgan Bir Toplum ve Zayıflayan Bağlar

Dr. Şehram Panahi Kheiavi

E-posta:

xiyavi4@gmail.com

sh.panahi@iau.ac.ir

Üyelik:

Hiyavi.Öğr. Üyesi, Islamic
Azad University, Shahrabak
Branch/IRAN.

Özet:

Son iki yüzyılda Azerbaycan, derin sosyal ve kültürel dönüşümlerin yaşandığı bir coğrafya olmuştur. Bu dönüşümler sadece bölgenin tarihsel kimliğini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda toplum ve kültür hakkında temel soruları da gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, merkezi yönetimlerin coğrafi bölünme ve özellikle Azerbaycan kimliğinin temel taşlarından biri olan Türkçe dilini görmezden gelme politikaları, bu alanda ciddi sorunlara yol açmıştır. Bu politikalar, bölgenin sosyal ve kültürel yapısını açıkça etkileyerek, Azerbaycan halkının bir kısmının asimilasyonuna ve toplumsal olarak yalıtılmasına neden olmuştur. Felsefi ve tarihsel sosyoloji perspektifinden bakıldığında, bu dönüşümler bizi kimlik ve toplum kavramları üzerinde düşünmeye zorlamaktadır. Kimlik sabit ve değişmez bir şey midir, yoksa sosyal dönüşümlerle birlikte değişir mi? Bu sorular, Azerbaycan kimliği ve onu etkileyen faktörler hakkında daha derin araştırmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu makalenin amacı, Azerbaycan toplumunda asimilasyon sürecindeki bazı neden ve faktörleri incelemektir. Bu amaçla, kişisel deneyimlere ve mevcut verilere dayanarak, topluma bir uyarı çanını çalmak ve günümüz Azerbaycanının aşına olduğu ciddi sorunlara dikkat çekmek amaçlanmıştır. Şüphesiz ki, bu krizden çıkmak için tüm sosyal kesimlerin katılımıyla kapsamlı ve pratik bir yaklaşım gereklidir. Bu yaklaşım, Azerbaycan'ın kültürel ve sosyal kimliğinin korunmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunabilir ve yapıcı diyalog ve sosyal bağların yeniden kurulması için bir ortam sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, kimlik, asimilasyon, Türkçe, merkezi politikalar.

CITATION (APA):

Panahi Kheiavi, Ş. Azerbaycan'da Asimile ve Toplumsal Ayrışma: Kırılgan Bir Toplum ve Zayıflayan Bağlar. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

مقدمه:

گذشته‌ای سپری شده، حال سنگین و آینده‌ای تاریک اقبالِ جوامعی است که با «زبان و هویت» خود بی‌اعتنا و سهل‌انگارانه برخورد می‌کنند. با اینکه می‌دانیم حقایق مشمئزکننده جوامع بشری بسیارند، ولی بحثِ تغییر و تحول زبانی در میان برخی آذربایجانی‌ها برای مورخی که تاریخ آذربایجان را می‌شناسد، آزار دهنده است. نمود همگون‌سازی در این خطه در نیم قرن گذشته امر تازه‌ای نیست، اما با گسترش بحران در سده‌دهه اخیر، بخشی از جمعیتِ هویت آذربایجانی خود را از دست داده‌اند. لذا، مقاله حاضر ضمن پرداختن به زمینه‌های کلی چنین مقوله‌ای، از خوانندگان محترم تقاضا دارد که بیشتر از هرچیز، به مثابه مایه هشدار به این مقوله بنگرند و مؤکداً از خود بپرسند که چه عواملی در پس این آشفتگی زبانی قرار دارند؟ وضعیت کنونی چه پیامدهایی برای آینده آذربایجان خواهد داشت؟ و برای نجات هویت آذربایجانی چه اقداماتی باید انجام داد؟

وانگهی، با وجود احترام به آذربایجانی‌هایی که هویت ایرانی (در مفهوم عام) را در کنار هویت ترکی خود پذیرفته‌اند، روی سخن ما بخشی از جامعه را در نظر دارد که به دلایل متعدد هویتشان فروپاشیده و یا در آستانه فروپاشی هستند.^۱ البته، در مقابل، شاهد شتاب فزاینده‌ای برای احیای هویت ملی در میان جمع کثیری از ترک‌ها هستیم که حاصل مبارزهای کم و بیش در منازعه هویت‌گریزی و هویت‌گرایی در آذربایجان است و تاکنون هویت‌گرایان در آن پیروز بوده‌اند.

از طرفی، می‌توان اقوام فارس و ترک را به عنوان یک ملت شناخت که در قرن بیستم پدیدار شده است، اما اندیشه‌ورزی‌های رایج، جنبش‌های متعدد سیاسی و مطالبات ملیتی در یک قرن گذشته به‌خوبی نشان می‌دهد که در سایه این جریان‌ها هویت‌های قومی فارس و ترک در مسیرهای متفاوتی احیا شده‌اند. در این فرایند، اگر فرهیختگی پذیرش این واقعیت بود تا به عنوان یک امت-ملت منسجم که داری ریشه‌های قومی و نژادی مختلف، ولی منافع مشترکی هستند متبلور شوند، مشکل چندانی باقی نمی‌ماند، مشکل اصلی فاکتورهایی مثل ناسیونالیسم فارس، تفوق طلبی و دیگرستیزی «قوم مرکز» است که به رواج گسترده آسیمیلیگی در بین آذربایجانی‌ها منجر شده و این نگرانی را به‌وجود آورده که اگر عاجلاً به فکر چاره‌جویی نباشند، از لحاظ هویتی از بین خواهند رفت. به عبارتی، ذات ارتباط دو گروه قومی ترک و فارس در طول تاریخ فرایندی طولانی‌مدت از هم‌زیستی را نشان می‌دهد، لیکن آخرین تقابل ایدئولوژیکی یاد شده که از جانب برخی ایرانیان در این کشور برخاسته است، نشان می‌دهد که روابط آن‌ها دیگر دوستانه نیست، گرچه در این شرایط نیز زندگی آن‌ها عمیقاً به یکدیگر وابسته است.

در اینجا، مسلماً تلاشی برای ارائه پژوهش جامعی در این باره نداشته‌ام، بلکه آنچه که بحث شده نوشته‌ها و دریافت شخصی من از مشاهده یک جامعه آسیب‌پذیر و در حال دگرگونی است. گرچه دانش و اطلاعات من محدود و مواردی که در طرح مباحث آورده‌ام، گزینشی و مربوط به حوزه محصور از برخی موضوعات تاریخی، جامعه‌شناسی و احیاناً روانشناسی است، با این وجود مطمئنم که دلایل وضعیت کنونی بیش از آن است که من بتوانم تمامی آن‌ها را شرح دهم و موارد تخصصی‌تری هم بوده‌اند که

من فرصت مطالعه آن‌ها را نداشته‌ام. با این حال، این مقاله یک کنجکاو ساده در بحث زبان ترکی نیست، بلکه می‌تواند عرصه یک مطالعه در موضوع جامعه‌شناسی هویت نیز به حساب آید. به‌خوبی می‌دانم که سرشت کلام مورخان تند است و بالطبع، بعضی از نکاتی که خواهم نوشت با لحنی تلخ و نیش‌دار گفته شده‌است، اما تنها منظور من فقط یادآوری پریشانی و پیچیدگی یک جامعه پر از اضطراب و بحران است که در این خصوص هم وخامت اوضاع و هم اهمیت زمان را می‌بایست به صورت جدی در نظر گرفت و قویاً آرزو مندم سؤالاتی که در سراسر تحقیق مطرح کرده‌ام به سرعت تبدیل به مسائل بحث‌برانگیز بیشتری در بین مسئولان، روشنفکران، دانشگاهیان و متخصصان حوزه مسائل اجتماعی گردد.

۱. مسائل جاری و طرح مسأله:

قطعاً در یک جامعه سالم و همگون، هیچ شرایط غیرعادی که مورخ از آن شگفت‌زده شود، دیده نمی‌شود، لیکن در جامعه آذربایجان مرتباً موضوعات عمیقاً ناراحت‌کننده‌ای بر دامنه و گستره مشکلات می‌افزایند، خصوصاً رفتار بخشی از جامعه در سهل‌انگاری نسبت به زبان ترکی و جایگزین کردن آن با زبان فارسی در منطقه جغرافیایی خودشان، از جمله موضوعات ابهام‌برانگیز چنددهه اخیر به شمار می‌رود که ماهیتاً این امر از غفلت از خطر سقوط جامعه و یا ضعف آگاهی‌ها ناشی می‌شود. شاید به نظر برسد که به‌عنوان یک مورخ، بهتر بود این بحث را متخصصان حوزه مسائل اجتماعی واگذار کنم، منتها اگر مشکل بزرگتر از حد معمول باشد، ناگزیر نگرانی‌های یک مورخ یا یک نفر از مردم عادی نیز به یک اندازه برانگیخته خواهد شد. بدین‌سان، نخست باید از خود پرسیم که چگونه در آذربایجان، در چیزهایی بسیار بدیهی مانند پابندی به زبان ترکی آذربایجانی، پاسداشت هویت تاریخی و به تبع آن علایق سرزمینی، در طی سال‌های اخیر دستخوش تغییر و ایستایی گشته‌ایم؟ و بیشتر باید از خود پرسیم که چگونه این وضعیت تدریجاً در حال تغییر به نوبه خود در آینده این ملت تأثیر خواهد گذاشت؟ چه چالش‌هایی در مسیر پاسداشت هویت تاریخی آذربایجان وجود دارد؟ و چه اقداماتی برای رصد و تحلیل تغییرات در هویت و علایق مردم آذربایجان لازم است؟

اندکی بعد، سؤالات مرتبط دیگری نیز به میان می‌آیند، چرا که هدف اصلی این مقاله، برانگیختن کنجکاو طریف خوانندگان و سپس پرداختن به درک مسائل پیچیده در مباحث مطروحه است. این مسائل بر پایه واقعیات موجود و تجربیات اجتماعی و تاریخی استوار است که اکثر ما به‌صورت یکسان در سرزمینی مشخص آن را تجربه کرده‌ایم. بنابراین، هدف اصلی مقاله، پی‌ریزی مجموعه‌ای از مباحث درهم‌تنیده در حوزه «تنش‌ها و چالش‌های زبانی» در آذربایجان است که از عوامل زمینه‌ساز چندی ناشی شده و طبیعتاً پرسش‌های دیگری را نیز به میان می‌کشد، از جمله اینکه: گرایش گروهی از مردم آذربایجان، در خود آذربایجان به فارسی که زبان مردم آن جامعه نیست، از لحاظ جهات تغییر، چه نوع تغییر اجتماعی است؟ و آیا این تغییر صلح‌آمیز و یا قهرآلود است و یا مداوم؟ محرک اصلی آن چیست؟ و راه‌های مقابله با آن کدام است؟

بی‌شک، پرسش‌های مطروحه، آژیرهای هشداردهنده‌ای هستند که از سر برآوردن چالش‌های نوظهور در سپهر جامعه آذربایجان در آستانه قرن بیست‌ویکم خبر می‌دهند. از میان صدها دشواری، یکی هم این است که چرا نخبگان آذربایجانی می‌توانند نیازها، اهداف و دغدغه‌های زبانی جامعه را تعیین نمایند، در حالی که بخشی از مردم قادر به تشخیص آن نیستند. درست است که مورخ بودن یعنی خیره‌سر بودن و آن قدر در جست‌وجوی حقیقتیم که گاه نمی‌دانیم حقیقت چند نفر خواهان دارد، اما درک این معضل بغرنج، نیازمند دانش مورخ یا جامعه‌شناسی تمام‌عیار نیست، چرا که ریشه آن در تار و پود وجود انسانی و عشق به زبان مادری نهفته است. مایه دلواپسی، مشاهده جماعتی است که در تاریکی احاطه شده‌اند و مردمی بدون ایمان به عشق زبان مادری، که جامعه را شبیه یک سراشیبی لغزنده کرده است.

در عین حال، در مثال‌های کنایه‌آمیزی که در ادامه اشاره خواهم کرد، شاید یک اشتباه اساسی من آن باشد که با یک‌سری افکار و تشخیص‌های تصادفی، برداشت‌های اولیه در مشاهدات را ترجیح داده‌ام و اصول تئوری را نادیده گرفته‌ام. با این حال، در کارهایم عادت دارم که مرتباً مقایسه، بازبینی و تصحیح انجام دهم. به خوبی می‌دانم که حرف به زبان آمده قدرتمندترین سلاح دنیاست که اگر در کلام انسان درست ادا شود، می‌تواند باعث پیروزی شود. به همین خاطر، تعارف را کنار گذاشته و صریح و بی‌پرده سخن خواهم گفت، چون این حقیقت است که باعث رشد جامعه می‌شود.

در گذر سفرهایم به دیار آذربایجان در سال‌های اخیر، دریغاً که شاهد پدیده‌ای رنج‌آور بودم، گویی در سه دهه گذشته، دگرگونی نامتعارفی بر این سرزمین سایه افکنده است. مشاهده مردمی که در اماکن عمومی و با لحن غلیظ ترکی، فارسی صحبت می‌کنند، برای هر ناظر بی‌طرفی، حتی خود فارس‌ها، اندکی رقت‌آور است و تأسف عمیقی را برمی‌انگیزد. حتی در مشکین‌شهر ما، که به عنوان دژ مستحکم دفاع از هویت آذربایجانی شناخته می‌شود، اوضاع آشفته به نظر می‌رسد. در میان مواردی چند، روزی هنگام بازدید از سایت تاریخی شهر یثری^۲ و پیش از دلسوزی‌ام نسبت به آن منطقه رها شده به حال خود، چندین خانواده را دیدم که برای بازدید آمده بودند. ناگفته نماند که خود ایشان زمانی از ساکنان یکی از روستاهای همان منطقه تاریخی بودند که پیش‌تر به تهران مهاجرت کرده و به تدریج در میان فارس‌ها ادغام شده بودند. آن‌ها با همسران خود فارسی و ترکی و با فرزندان‌شان به فارسی سخن می‌راندند و عظمت تاریخی آن منطقه را می‌ستودند. اما آیا می‌دانستند که خود افرادی تهی و ناآگاه در برابر همان آثار تاریخی در حال تمجید آن هستند؟ چرا که «طرز تلقی یک گروه از تاریخ گذشته خود وسیله مهمی برای بیان هویت قومی و ملی در زمان حال است»^۳ و چه دردناک است که انسان تا این اندازه از هویت خود بی‌خبر باشد و نداند زبانی که به آن بی‌اعتنایی می‌کند، به مثابه اصل و اساس هویتی است که از همان میراث تمدنی نشأت گرفته است. به یقین، آن مجموعه تاریخی هزاران سال شرافت را به نمایش می‌گذارد که یک شهروند مبهم و گیج‌زده روبه‌روی آن ایستاده و با وجود زیبایی ذاتی که اکثر انسان‌ها از آن برخوردارند، گروهی نتوانسته‌اند در گذر زمان دوام بیاورند و در هویت خود سرگردان شده‌اند.

در تب و تابِ توهّم و فریب، آدم‌ها به چیزی وانمود می‌کنند که نیستند و در این آشوبِ حیرت‌انگیز، اردبیل حکایتی غریب دارد و شایستهٔ بررسی‌های جامعه‌شناسانهٔ مستقل است. زنجان و قزوین نیز از این شرایط اسفبار بی‌نصیب نیستند. در این شهرها، بسیاری با لهجه‌ای که هویت واقعی‌شان را برملا می‌کند، اصرار دارند با رفتاری مصنوعی، اعتماد به نفس نداشته خود را با ظاهری مغرور، گاه خجالتی، اندکی منزوی و پراکنده‌احوال بپوشانند و با اطرافیان به فارسی صحبت کنند؛ انگار که روح از چشمانشان محو شده است، کردارشان خنده‌دار و بی‌وفاست و معلوم است که بالاتکلیفی هویتی روی نوسان خلقی آن‌ها تأثیر گذاشته و رفتار و فرهنگشان نیز مثل زبانشان به‌هم‌ریخته شده است. در گفتگو با اکثرشان، به‌وضوح می‌توان دید که کالبدشان زنده است، اما با خودشان غریبه‌اند. آن‌ها تجسم بدترین الگوها برای جامعهٔ ما هستند و چه تناقض زنده‌ای است که یک آذربایجانی در محیط زندگی آذربایجانی‌ها و خودخواسته فارسی صحبت کند. از نگاه واقع‌بینانه، برای من که تمام زندگی‌ام را در مناطق فارس‌نشین بزرگ شده‌ام، این رفتار بسیار مضحک، بی‌معنی و بی‌غیرتانه است. این گروه «کر و لال‌ها»^۴، به‌مثابهٔ انسان‌هایی که از نغمهٔ هستی بی‌نصیب مانده‌اند و در تاریکی جهل و نادانی غوطه‌ورند، به فرآیندی کمک می‌کنند که من آن را دگردیسی ناقص زبانی (hemimetabolism) می‌نامم،^۵ به‌این معنی که بخشی از جامعهٔ مسخ‌شده دچار نوعی «خودبیگانگی»^۶ تدریجی هستند و در این شرایط با طبیعت انسانی خود متنکر و نامحرم شده‌اند.

در تمامی سالهای اشتغال به تدریس در دانشگاه همواره دانشجویان ترک خود را زیر نظر دارم، همواره اقلیتی از آن‌ها با تغییر هویت دست‌وپنجه نرم می‌کنند. گویی رؤیای فریبندهٔ آن‌ها این باشد که بخواهند با فارس‌ها مقایسه شوند. به مرور در نبردی که بین باور و انتخاب شکل می‌گیرد، به شورش‌های هدف گم کرده تبدیل می‌شوند. اندکی بعد، از اینکه به راحتی ذات خود را حاشا کرده‌اند دچار اختلال اضطراب پس از آسیمیلی می‌شوند، چراکه دائماً این دلشوره را دارند که آیا پذیرفته شده‌اند یا نه. - افرادی از درون به‌هم‌ریخته با ناپختگی رفتاری ناشی از بی‌تجربگی احساسات مشخصهٔ بارز اکثر آن‌هاست. واقعاً سرنوشت چه دام‌های بی‌رحمانه‌ای پیش روی انسان‌ها قرار داده است! همواره با یکی دو بهانهٔ ساده آن‌ها را به صحبت می‌گیرم و در این هنگامه موجی از سؤالات رنگ‌وارنگ به ذهنم سرازیر می‌شود: دلایل تغییر هویت آن‌ها چیست؟ نگرش آن‌ها به محیط جریانی طبیعی و آگاهانه است و یا بلعکس؟ آیا تغییر زبان، نیازی در محیطی متخاصم بوده است؟ و یا چگونه است که گروهی به راحتی می‌توانند غریزهٔ اصلی بقا را نادیده بگیرند؟ با این حال، تمامی این‌ها می‌تواند قضاوتی عجولانه و زود هنگام باشد؛ در چشم‌های زندگی‌بخش برخی از آن‌ها، با اندکی حوصله می‌توان شنیدایی که به زبان ترکی دارند را محک زد، کافی است به زبانی ساده با آن‌ها گفت‌وگو کنیم، چراکه ضمیر ناخودآگاهشان یادآوری خواهد کرد که چه کسی هستند. با مثال‌هایی چند و در خلال صحبت‌های دوستانه به آن‌ها می‌گویم ما ترک‌ها فقط خوش‌قلبیم که به نظر برخی فارس‌ها ساده به نظر می‌رسیم، چون بی‌تفاوتی و کنایه‌شان را نداریم، نه زخم زبان می‌زنیم و نه بیهوده می‌گویم و نه نژادپرستیم. تاریخ و هویت ما احترام‌برانگیز است. بعد

سؤالی ظاهراً ساده می‌پرسم: چرا باید کسی که هستیم را مخفی کنیم؟ و چطور می‌تواند آدمی پایبند ذهنیتی باشد که کاملاً می‌داند اشتباه است؟ علی‌ای‌حال، برخی چون با حقیقت مواجه شده‌اند فوراً درکش کرده و به‌مرور آن شجاعتی را که در اعماق وجودشان هست متبلور می‌کنند، زیرا ما میراث‌دار زبان مادری‌مان هستیم و هدف همه ما این است که فقط از هویت خود محافظت کنیم، پس بیایید با وقار باشیم. زنده باد تواضع. زنده باد انسانیت. زنده باد شرافت.

مشکل ما با بسیاری از مردم این است که تا زمانی که اتفاق بدی رخ ندهد، باورشان نمی‌شود که چنین چیزی ممکن است. ریشه این مشکل در چیست؟ آیا این به سرشت انسان مربوط می‌شود، یا از ساده‌لوحی، ناآگاهی یا ناتوانی ناشی می‌شود؟ به‌گفته آلن رایان (Alan Ryan) نظریه‌پرداز اجتماعی «اگر به هر دلیلی مردم به این باور برسند که براساس انگیزه‌های معین عمل کنند به یک معنا موظف‌اند که درست عمل کنند و از این رو معنایی است کاملاً خوب که بر اساس آن توصیف کنش‌های آنان با این عبارت کاملاً صحیح است»^۶ با این وجود، ما نمی‌توانیم عیناً همان باشیم که دیگران هستند. تفکر ما بر پایه جبر و منطق استوار است، و از یک ثابت و یک متغیر تشکیل شده است. ثابت همانی هست که هست و متغیر، همانی است که تغییر شکل داده است. در این مورد، ارزش زندگی یک فرد با ارزش زندگی دیگر سنجیده می‌شود. با بیان ساده، اگر یک ترک آذربایجانی از یک فارس بپرسد که چگونه می‌تواند مثل او باشد، با صداقت پاسخ خواهد داد که باید به زبان او صحبت کند، مثل او فکر کند، مثل او عمل کند، مثل او نفس بکشد. اما راز اصلی در این است یک آذربایجانی باید خودش باشد تا بعد بتواند مثل یک فارس شود و باید مرتباً به او یادآوری کرد که به‌قدرت خود ایمان داشته باش تا آرامش درونی داشته باشی، چون تو در نهایت یک ترک هستی و همچنین باید به او گفت: پس اگر تو می‌خواهی مثل یک فارس باشی، نمی‌توانی و فقط می‌توانی شبیه یک فارس باشی و آن‌زمان یک انسان تهی، گم‌شده و ترحم‌انگیز خواهی بود، چون تو بر مبنای آنچه که از مادر متولد شده و در جامعه نیاکان خود رشد کرده‌ای، انسانی و طبیعت انسانی داری و بنابر ماهیت فلسفه تاریخ انسانی، این طبیعت و فطرت مبتنی بر عنصر تداوم و تحولی است که سابقه‌اش به تکامل انسان و نیز به کل تاریخ بازمی‌گردد و نتیجه همان تکاملی که مرتباً به ما گوشزد خواهد کرد که صحبت کردن به زبان مادری همانا اعتماد کردن به ساز و کار طبیعت است.

اما، در صورت‌بندی طبقاتی «متکلمان به فارسی در آذربایجان» تا حدی دچار سردرگمی هستیم، این مسأله نه‌فراگیر شده که آذربایجان را به بیماری درحال احتضار تبدیل کند و نه کم‌شمار که بتوان از کنار آن با بی‌خیالی گذشت. در نگاه اول می‌توان دید که این افراد عمدتاً از گروه‌های اپورتونیست^۸ متزلزل و پایین جامعه و خانواده‌هایشان را تشکیل می‌دهند. هرچند در طبقه میانی یا ممتاز جامعه، گرایش‌های گاه‌وبیگاهی در این‌باره دیده می‌شود، منتها فعلاً مجموعه آن‌ها پایگاه اجتماعی درخوری را نمایندگی نمی‌کنند. شخصیت سوداباورانه درونشان آن‌ها را به این باور رسانده که با فارسی‌گویی می‌توانند به حرکت صعودی در یک طبقه اجتماعی دست یابند و یا برای یک تحرک اجتماعی جدید شیوه زندگی خود را با مناطق فارس‌نشین، برای مهاجرت

احتمالی، همسو سازند. گویی در آن لحظه، همه چیز این است که فارس‌ها در موردشان چه فکر خواهند کرد، آن‌ها حقیقت را صدها کیلومتر آن طرف‌تر در تهران و اصفهان و شیراز جست‌وجو می‌کنند، ولی غافل از اینکه حقیقت جلوی چشمانشان، در درونشان است. شاید بتوان با خودسرکوبی احساسات که خود نمونه‌ای از اختلال رفتاری است، بتوان در ظاهر به راحتی زندگی کرد، ولی کشمکش با هیولای درون خود و با جامعه، آن‌ها را با بحران عمیق‌تری روبه‌رو خواهد کرد، زیرا ساختار نظام اجتماعی در آذربایجان، هویت واقعی خود را حفظ کرده و به افراد خارج از شیوه زندگی خود احترام اجتماعی مثبتی قائل نیست و از مطالعه «رفتار جمعی» می‌دانیم مشاهده افرادی که تعمداً به زبان خارج از آن جامعه صحبت می‌کنند در کل با غریزه انسانی جور در نمی‌آید.

تأمل در غریزه بشری نشان می‌دهد که مردم عادات‌های خود را کنار نمی‌گذارند، به علایقشان جذب می‌شوند، ممکن است برخی علایق و هویت جدیدی داشته باشند، ولی انسان‌اند با همان طبیعت قبلی و تنها ممکن است یک راز عمیق و تاریک آن‌ها را از سرشت خود دور کرده باشد و اینکه گاه‌ها سرنوشت خود را از راه‌های مرموزی نشان می‌دهد. روزی در اصفهان، مردی سالخورده با اصالت آذربایجانی را دیدم که از صحبت به زبان ترکی امتناع می‌کرد. او در ابتدا مدعی شد که به دلیل اقامت طولانی‌اش در این شهر زبان ترکی را فراموش کرده است. پرسیدم چند سال است که به اصفهان مهاجرت کرده است، گفت بیست سالی می‌شود. کمی گذشت و با تهیری که در من دید، با اکره به ترکی صحبت‌هایش را ادامه داد و در همان لحظه آشکار شد که فقر و بیچارگی، جدایی از خانواده و حرمان و رنج حاصل تمام عمر سپری شده‌اش در اصفهان بوده است. این‌ها لحظه‌ای مرا به این فکر برد که آیا او دنبال مقصر می‌گردد؟ یا شاید برای فرار از گذشته، با نوعی دست‌کاری حافظه دست‌وپنجه نرم می‌کند؟ شاید او جزو همان دگرگون‌نماهایی است که درونشان سرشار از تاریکی غیرقابل تصور است؟ و آیا تغییر هویت برای او تنها یک نقاب اجتماعی است که از مزیت رفتارهای همیاری گونه فارس‌ها به عنوان پاداش استحاله برخوردار باشد؟ به هر حال، او جز خاطرات گرینشی و نفرت از خود و دیگری، حرفی برای گفتن نداشت. زندگی‌اش به بن‌بست رسیده بود. اما گویی حلاوت صحبت به زبان مادری در همان زمان کوتاه، امیدی در دلش کاشت و آرامشی به او هدیه داد. کافی بود احساساتش فرصت بروز پیدا کند و به علاقه فطری خود بازگردد. بله، شاید دنیا در حال تهی شدن از عشق است، اما مهر به زبان مادری، عشقی است که عالم از آن لبریز است. شاید هم تمام این‌ها آزمونی برای ایمان و تعهد ما به سرزمینمان باشد.

در اینجا، باید تصریح کنم که واژه «طبقات پایین اجتماعی» به طور دقیق ساختار طبقاتی نظام مورد بررسی در این پژوهش را بیان نمی‌کند، چرا که در سال‌های اخیر شاهد افزایش خودآگاهی ملی در طیف متنوعی از همین طبقات بوده‌ایم. منظور من از طبقه پایین، ترکیب اجتماعی - روان‌شناختی از افراد با سطح معرفتی نازل، لمپن‌ها، ماکیاولیست‌های بی‌عاطفه، خرده گروه‌های اجتماعی مشکوک و در حال اضمحلال به لحاظ اقتصادی، بی‌خاصیت‌ها، افراد بی‌ثبات و فرصت‌طلب و موارد مشابه دیگر است

که می‌تواند به اصلاح دستگاه فنی و مفهومی ما کمک کند. لذا، همیشه این اعضای بسیار آسیب‌پذیر یک نظام اجتماعی نیستند که خود را می‌بازند؛ علائم آشکار سرخوردگی و یأس در بین افراد و گروه‌های متوسط و بالا نیز مشاهده می‌شود. برای نمونه، دوستی دارم، استاد تاریخ در یکی از دانشگاه‌های تبریز، که پیچ‌وتاب‌های شخصیتی جالبی دارد. او در سفر به اصفهان، با شور و شوقی وصف‌ناپذیر به ستایش این شهر می‌پردازد و خود را چنان عاشق و شیدای اصفهان نشان می‌دهد که من، بزرگ‌شده این شهر، به حیرت می‌افتم. گویی تبریز به غایت با عظمت ما از داشته‌های اصفهان بی‌بهره است. بارها، به شوخی و جدی، او را آزموده‌ام، اما زبان او هرگز به ستایش از شهر خود نگشته است. او دوستی خوب و مهربان است، اما همچون برخی آذربایجانی‌های معاصر، از کسالت سوء تفهیم و تفاهم رنج می‌برد. ای کاش او امت‌گرای اسلامی بود، یا به سیاق برخی روشنفکران امروزی، فراملی‌گرا، تا از زاویه‌ای بی‌روح به آحاد جامعه ایرانی یا جهانی می‌نگریست. اما چنین نیست، او در فرهنگ مرکز هضم شده، بیمار است و با دیده‌ای پوچ و تهی به فرهنگ و جامعه خود می‌نگرد.

یقیناً، تمامی موارد یاد شده باید زنگی را در باطن ما به صدا درآورد. امیدوارم خوانندگان محترم عمق طعنه‌های بالا را درک کنند و با ذکر نمونه‌های مشابه در این مباحثه در حال پیدایش سهیم باشند، اما سؤالی کلیدی در پس پرده استعار این نمونه‌ها مطرح می‌شود: آیا می‌توان کنش‌های ناپه‌نجا بخشی از جامعه را به کل تعمیم داد و یا تا چه حد قابل تفسیر هستند؟ به‌طور کلی، پاسخ من این است که شرایط اخیر را نمی‌توان به تمامی جامعه کلیت بخشید، با این وجود می‌توان گفت که کنش‌های اشاره‌شده بیانگر اراده هستند، ولی از تجلیات آگاهانه‌ای برخوردار نیستند و ارزش‌ها و معانی در ارتباط با آن‌ها نقش و جایگاه محوری نخواهند داشت. آن‌ها را به وفور اینجاءوآنجا می‌توان مشاهده کرد، لیکن درکشان دشوار است. آن‌ها نه تنها معانی فرهنگ را درک و دریافت نکرده‌اند، بلکه تجربیات اجتماعی و تاریخی را نیز به یاد نمی‌آورند؛ گویی انسان‌های تغییر هیئت یافته هستند که در چارچوب «گروه‌های منفصل اجتماعی»^۹ جای می‌گیرند.

رُک بگویم: نگاه سبک‌سرانه به هویت و کم‌اهمیت شمردن زبان، تعطیلی اخلاق است. نوعی رفتار انحرافی است، ناسازگاری کردن با ارزش‌هاست و مسلماً ادامه این وضعیت، وضعیت چندان ساده‌ای نیست، ولی قطعاً متضمن و مؤید این نکته است که برخی از افراد خود را گم کرده‌اند، همسو با آن مبانی اصلی و اساسی فرهنگ ما توسط آن‌ها در حال فرو ریخته شدن هستند، ارزش‌های ما بی‌اعتبار و بی‌ارزش شده‌اند و در این وضعیت زندگی ما در چارچوب آذربایجان دیگر چه معنایی دارد؟

چه معنایی جان‌سوزتر از آنکه تضعیف «هویت اجتماعی»^{۱۰} مردم آذربایجان به سست شدن علایق سرزمینی آنان نیز منجر شده است. شاهدیم که در سایه خواب‌زدگی ما، جمعیتی انبوه از کردهای ایران و عراق، ظاهراً با عنوان مهاجر به شهرهای آذربایجان سرازیر شده‌اند. اگرچه از نظر شرایط همسایگی، این جریان عادی به نظر می‌رسد، اما مشاهدات نزدیک نشان می‌دهد که این کوچ‌گران چه نقشه‌های آرزومندانه‌ای برای این خطه در سر دارند. مدتی است که گروه‌های مهاجر در شهرهای آذربایجان

غربی، به‌ویژه اورمیه، اقدام به سازماندهی سیاسی خود کرده‌اند و ایدئولوژی فرصت‌طلبانه پالان‌کج، از طریق رسانه‌هایی مانند بی‌بی‌سی فارسی، ایران اینترنشنال، من و تو و رادیو فردا، به طور مرتب به تبلیغ، تشویق و تهییج این «سیاستِ هویتی»^{۱۱} می‌پردازد و همین‌اندازه نشان می‌دهد که این آرمان از سوی برخی کشورهای غربی و خاورمیانه‌ای در حال برنامه‌ریزی است. تهییرآنکه، اکراد در زنجان و تبریز نیز فعالیت‌های عدیده‌ای دارند و پیاپی مؤسسات اقتصادی و اجتماعی خود را برپا می‌کنند که نگرانی دلسوزان این خطه را برانگیخته است. بنا به گفته یکی از دوستان فرهیخته زنجانی، آنان در محلات گران‌قیمت زنجان خانه می‌خرند و بلافاصله در اینجا اقدام به تبلیغات هویت کردی در زنجان و با ادعای مالکیت در شهرهای آذربایجان می‌کنند و مجدداً موج جدیدی از مهاجران کرد پیدا می‌شوند تا جمعیت از پیش موجود را تقویت کنند و این چرخه «مهاجرت اکراد - ادعای ارضی - مهاجرت اکراد» بدون واکنش جدی مردم و مسئولین، مرتباً در حال تکرار است. تاریخ گواه است که این تقدیر، گریبانگیر مردمی می‌شود که ابتدا از زبان خود فاصله گرفته، هویت اجتماعی‌شان تضعیف شده و در خواب غفلت غوطه‌ور شده‌اند. انتخابات دوازدهمین دوره مجلس شورای اسلامی در اسفند ۱۴۰۲، پدیده‌ای منحصر به فرد را در حوزه انتخابیه آذربایجان غربی رقم زد. اقلیتی از کردهای ساکن در شهرهای اورمیه، سولدوز و دیگر مناطق، با کسب کرسی‌های مجلس، راهی بهارستان شدند. این رخداد، دریچه‌ای به سوی مسائل پیچیده فلسفه سیاسی در جوامع چندگانه قومی آذربایجان غربی با اکثریت بومی ترک امروزی گشوده است و بررسی و تحلیل عمیق‌تر آن از زوایای مختلف، ضروری می‌نماید. این واقعه، پرسشی بی‌سابقه در تاریخ را مطرح می‌کند: چه نمونه‌ای سراغ داریم که در آن، اقلیتی مهاجر، سکان هدایت اکثریت یک منطقه را به دست گرفته باشد؟ کارشناسان، فهرستی از دلایل احتمالی این پدیده عجیب را برشمردند، اما هیچ‌یک قانع‌کننده به نظر نمی‌رسد. از هر زاویه‌ای که به این موضوع نگاه کنیم، بی‌اعتنایی به زبان، هویت و سرزمین، تنها توجیه قابل قبول برای ضعف اکثریت خواهد بود. اما تبعات آنی این رویداد، طولی نکشید که خود را نمایان کرد. با اعلام پیروزی نمایندگان منتخب، اقلیت مهاجر به خیابان‌ها ریختند و اورمیه و سایر مناطق را با نام «کردستان» خطاب کردند، گویی هویتی دیگر در حال تسخیر این سرزمین بود. تنها ۳ هفته بعد از این واقعه، در فروردین ۱۴۰۳، تلویزیون ایران اینترنشنال، در اقدامی مکرر و کاملاً برنامه‌ریزی شده، اقدام به انتشار روزانه انبوهی از کلیپ‌های کوتاه در صفحه اینستاگرامی خود از رقص و آواز کردها در مراسم نوروزی شهرهای غربی آذربایجان با اکثریت ترک‌نشین کرد. گویی تلاش می‌کردند که هویت رسمی آن مناطق را کرد معرفی کنند. لیکن این نمایش مسخره، تنها به چند کلیپ و کامنت‌های اوباش مجازی در توهین به ترک‌ها ذیل آن کلیپ‌ها محدود نمی‌شد. این‌ها، پژواکی از هویتی تهدیدآمیز بود که به وضوح و علنی به گوش می‌رسید، چراکه این پیشامد، صرفاً به مسائل داخلی محدود نمی‌شود. به نظر می‌رسد، سیاست برخی دول خارجی که ارگان آن ایران اینترنشنال است، در حال دنبال کردن اهدافی در این منطقه است که با هویت سرزمینی و انسجام ملی آذربایجان و ایران در تضاد می‌باشد.

به هر تقدیر، انتخابات آذربایجان، بار دیگر موضوع هویت و سرزمین را به کانون توجه مردم این خطه آورد. کسب اکثریت کرسی‌های مجلس توسط اقلیت کرد، به مثابه نمایش منویات سیاسی ایشان در این منطقه نیز بود و واکنش‌هایی را از سوی نخبگان اکثریت ترک‌نشین منطقه به دنبال داشت. این امر، ضرورت بررسی و تبیین دقیق مفاهیمی مانند زبان، هویت و سرزمین در جوامع ترک ایران را آشکار می‌کند. انتخابات آذربایجان به عنوان یک پدیده پیچیده، درس‌های مهمی در زمینه آینده این منطقه به ارمغان می‌آورد و بررسی و تحلیل آن از زوایای مختلف، می‌تواند به فهم عمیق‌تر این مسائل و یافتن راه‌حل‌های مناسب برای آن‌ها کمک کند. بدین‌نهج، کنش‌های برانگیخته در قبال رفتار مهاجران مدعی، تعارضات اجتماعی و تاریخی را بیدار می‌کند و این خطرناک‌ترین عامل برای افول جوامع است. در برخی مناطق شمال عراق و مجدداً در شمال و شرق سوریه که جمعیت متراکمی از ترکمن‌ها و اعراب سکنة آن بودند و جوامع اتنیک‌ی ظاهراً باثبات و پایداری به شمار می‌رفتند، توسط جریان‌های سیاسی نظامی کردی به‌طور ناگهانی در هم فرو ریخته‌اند، سرزمینشان اشغال شد و از مناطق خود رانده شدند. چرا؟ پاسخ به این سؤال را جدای از نزاع داخلی سوریه و حمایت غربی‌ها از جنگ و سیاست هویتی اکراد، می‌توان هم در قالب ساختار اجتماعی و هم در قالب کنش مُماطلة هویتی در بین ترکمن‌ها و عرب‌ها جست‌وجو کرد و در اینجا نیز درهم‌ریزی نسبی اوضاع کنونی شهرهای ترک آذربایجان به تحلیل‌گر تاریخی به‌صورت جدی هشدار می‌دهد که اوضاع بسیار هولناک است و اصرار ما به زبان مادری به خاطر روح این سرزمین است که به خطر افتاده است. یقیناً، جامعه‌ای که مراقب خودش نباشد، محکوم به انقراض است و جایی که ارزشی وجود نداشته باشد، آینده‌ای هم نیست.

در هر صورت، ما از تهدیدی که ذهن بی‌اراده آسیمیله شده‌ها بر ما ایجاد می‌کنند، آگاهیم. به خصوص آن‌ها می‌توانند احساسی را که برای یک عمر دروغ گفتن تحویل خود داده‌اند، تحمل کنند، اما تاب تحمل احساس کسانی که راست می‌گویند را ندارند. یک ایراد دیگر آن است که جامعه‌ستیزهای بی‌هویت معمولاً توانایی ارزیابی خود را ندارند، ضمن آنکه هدفی هم ندارند، ولی اگر دارند تنها برای منظوری است که آن را درک کرده‌اند، لذا برخی ملی‌گرایان فاشیست ایرانی آینده‌ای را که برای آذربایجان تصور می‌کنند، همین‌ها هستند که آن را محقق می‌کنند. آن‌ها با افراط این عقیده زندگی می‌کنند که مثلاً آریایی‌ها قوم متولی و نژاد برتر هستند و این دیدگاه بالقوه خطرناک یک جدا افتاده می‌تواند بخشی از یک شورش اجتماعی کوچک حال حاضر جامعه ما باشد و ما نمی‌دانیم که امواج دیدگاه‌هایشان تا کجاها پیش خواهد رفت و ممکن است به تجلی چیزهایی بدل شود که امروزه علیه آن می‌جنگیم. آن‌ها نگاه تاریکی به انسانیت دارند و شاید هرگز رذالت درون خود را باور نکنند، ولی گاهاً دنیا راهی هم برای تصحیح وقایع دارد، بنابراین ما باید بگذاریم که آن‌ها انزجار خود از فرهنگشان را بیرون بریزند و برملاش کنند، زیرا در جو تنفر و وحشتی که ایجاد کرده‌اند، این ما هستیم که به اتحاد و آگاهی ملی بیشتری خواهیم رسید و اگر تاریخ یک چیز به ما یاد داده باشد این است که دیر یا زود ایدئولوژی برتری‌جویی نژادی فرو خواهد ریخت.

۲. دلایل چندگانۀ تغییر و استحاله:

زبانی که با آن سخن می‌رانیم، آینه‌ای از طرز تفکر ما و رمزگشای خودآگاه انسان است. بی‌نظمی ارتباطی زبانی، از مهم‌ترین عوامل تشدید تنش‌ها در رفتار و پندار درست یک جامعه به شمار می‌آید. ما نیز در تلقی خود با نظریات «یورگن هابرماس» (Yurgen Habermas)، فیلسوف و نظریه‌پرداز اجتماعی هم‌عقیده ایم که برای نیل به جامعه‌ای بهتر، پایبندی به میثاق‌های اجتماعی ضروری است. زبان رسمی به مثابۀ ابزاری برای «گفت‌وگو»، مبانی و شالوده‌های یک جامعه خوب را تشکیل می‌دهد و خود هنجاری را شکل می‌بخشد که التزام به آن برای تکامل اجتماعی پایدار در عرصه‌های اخلاقی و سیاسی واجب است.^{۱۲} هرچند نادیده‌انگاری این الزام در آذربایجان، ما را با حقایقی عمیقاً سبعمانه‌ای آشنا می‌سازد. از سویی دیگر، جامعه متشکل از واحدهای دارای ارتباط درونی کارکردی است و از این رو، زمینۀ مناسبی برای تحلیل و توجیه منظم و پیوسته نتایج تغییرات به‌وجودآمده فراهم می‌شود.^{۱۳} یک وضعیت ویژه برای تحلیل بحث حاضر این است که «ناهمگونی زبان جامعه» را در چارچوب «رشد تاریخی» و «الگوی نظام اجتماعی»^{۱۴} و «سیاسی اقتصادی» بررسی نماییم و سپس با آنچه ریشه این مشکل است مقابله نماییم.

الف: ایدئولوژی قوم مرکز

در ژرفای بررسی عوامل بنیادین گسترش گویش فارسی در آذربایجان، نخستین گام، کاوش در کنه جامعه و نمودهای گوناگون دگرگونی‌های فرهنگی در بستر اصیل و مناسبات تاریخی آن سامان است. در این گذار، تأمل در تاریخ، نقشی بس سترگ در پاسخ به پرسشی دیرینه ایفا می‌کند که همواره در اذهان ما نقش بسته است: «چرا شرایط ما به این سان رقم خورده است؟» و «در این برهه از زمان، چه رسالتی بر دوش ماست؟»^{۱۵}

در ابتدا باید گفت در کنار موقعیت ژئوپلیتیک و اقتصادی منحصر به فرد آذربایجان، پیشگامی این خطه در جنبش‌های سیاسی ایران در اوان قرن بیستم و در دورۀ قاجار، این حقیقت را که «موفقیت، دشمن می‌آورد» را به وضوح می‌توان در کینه‌توزی و دشمنی دوران پهلوی علیه این منطقه مشاهده کرد. بی‌تردید، وضعیت کنونی حاکم در آذربایجان، حاصل یک اتفاق تصادفی نیست، بلکه طی یک قرن اخیر توسط حکومت‌ها، نهادهای وابسته و محافل افراطی ناسیونالیستی برنامه‌ریزی شده است. لذا، آن‌ها به خوبی می‌دانند که در آذربایجان، که طی دوپست‌سال گذشته دچار پیچیدگی اجتماعی فزاینده‌ای شده است، مدل‌های محافظه‌کارانۀ ایجاد تغییرات در بافت هویتی آن جامعه نسبتاً ساده‌تر هستند.

از اوایل قرن نوزدهم که در پی جنگ‌های ایران و روس، جغرافیای آذربایجان به دو بخش شمالی و جنوبی تقسیم شد تا سراسر قرن بیستم، این خطه صحنۀ مداوم جنگ‌ها، بلایای طبیعی، معضلات اقتصادی، تغییر و تطور حکومت‌ها، قیام‌های متعدد و جنبش‌های سیاسی - که اغلب توسط حکومت مرکزی سرکوب شدند - بود. لذا، ملالت و انفعال کنونی مردم که ناشی از

خستگی و سرکوب مداوم است، آن هم در نبود نظامی خودگردان در این سرزمین که دلسوزانه خود را سامان دهد، فرصت مغتنمی را برای تغییرات مغرضانه از طرف حکومت‌های مرکزی و ایدئولوژی‌های وابسته به وجود می‌آورد. به‌علاوه، تلاش برای تضعیف یا محو زبان ترکی آذربایجانی و جایگزینی آن با زبان فارسی که هرگز با نتیجه دلخواه مواجه نخواهد شد، به عنوان علل با جفت خود متناظر است: عامل خارجی (ملی‌گرایی ستیزه‌جو و حکومت مرکزی) در تحمیل زبان قوم مرکز به این منطقه می‌کوشد و عامل درونی (جماعتی اغوا شده) از روی ناآگاهی به آن تن می‌دهد و بدین ترتیب جامعه به سوی ارزش‌های از پیش تعیین شده هدایت می‌گردد. آرمان اشاره‌شده در اصل از درون افکار رادیکال «ناسیونالیسم ایرانی - فارسی» سرچشمه می‌گیرد. در مجموع، در طول قرن بیستم و بیست‌ویکم، این دیدگاه که مردم ترک آذربایجان باید زبان خود را کنار بگذارند و به زبان فارسی سخن بگویند، حاصل تفکرات افراد ناموجه فاشیست معدودی بود که در میان آنان در اوان کار کسروی و در این اواخر سیدجواد طباطبایی و همکارانش از همه شناخته‌شده‌تر و مشهورتر هستند. اینکه اکثراً آنان خود آذربایجانی بودند، نشان می‌دهد که چه خدمت بزرگی به پیشبرد مسلک نژادپرستانه جوامع فارس در ایران کرده‌اند.

می‌دانیم که «ملی‌گرایی» از نوع خرافی و غیرعقلانی، «دماغوژی»^{۱۶} را ترویج می‌دهد و در چنین شرایطی طبیعی است که در ادبیات تاریخی دوره معاصر، شخصیت‌های عوام‌فریب یادشده را به عنوان نظریه‌پردازانی جا برنند که نظیر ندارند، حال آنکه به‌لحاظ علمی فعالیت‌هایشان پُر بود از استعاره‌های رنگارنگ، تحقیقات بی‌ربط و فرضیه‌های اشتباه و اینکه هرگز شواهد و مدارک کافی برای اثبات و درستی صحت ادعاهای افراطی خود نداشته‌اند. به هرجهت، در دورانی زندگی می‌کنیم که حقیقت تاریخی آنقدر ارزش خود را از دست داده که گاه نخبگان نیز دروغ را به جای حقیقت به مردم غالب می‌کنند. نوعی جایگزینی حقیقت و یک شبکه که بر اساس عقیده درست شده است. امروزه دیگر به یقین می‌دانیم که ناسیونالیسم ایرانی نه یک ایدئولوژی، بلکه نشانه‌ای از طمع‌کاری انسان‌ها و نوعی قبیله‌گرایی کهن است. یک آهن زنگ‌زده است که گاه‌ا رنگش می‌زنند. این ملی‌گرایی بدترین صفات را در انسان زنده می‌کند و مدعیان آن می‌خواهند جامعه خود را با پست‌ترین ایده‌ها تکامل دهند. لذا، تمامی ایده‌هایشان فقط یک ایده‌آلیسم گمراه‌کننده است که نهایتاً به گمراهی و مرگ خواهد انجامید.

در این خصوص، برخی نخبگان ایرانی توهم را جایگزین جهل ساخته‌اند. انگار عقاید افراطی‌شان کافی نبود، دست‌کاری عمدی اسناد و شواهد تاریخی را هم به آن افزوده‌اند. از جمله دعاوی ناسیونالیست‌های سرخورده، طرح «شبه‌فرضیه زبان آذری»^{۱۷} بود. این اعتقاد در اندیشه ملی‌گرایان می‌کوشید تا با طرح موارد نامعقول و غیرتاریخی، شماری از عناصر پراکنده، مجزا و عمدتاً بی‌ربط تاریخی و زبان‌شناسی را کنار هم قرار دهد و در میان مجموعه‌ای از مدارک مشروط، به تحلیل‌های مستدل دست یابد. به‌این ترتیب، نظریه فاشیستی واحدی فراهم می‌شد که با به‌چالش کشیدن زبان تاریخی مردم ترک آذربایجان، زبان فارسی را

برای اصلاح به اصطلاح «امور ملی» جایگزین آن معرفی می‌کرد و ایده ایران را به فرنام یک گزاره نژادی، تباری و زبانی واحد می‌شناساند.

معمولاً، آن‌ها اصرار دارند تا اصطلاح «آذری»^{۱۸} را به جای «ترک» به ما اطلاق کنند، تا هویت دلخواه خود را به ما بدهند. اما هر آنچه از این پستی و بی‌شرمی باید بفهمیم این است که «ملّی‌گرایی ایرانی» برای ایجاد شکاف عمیق در آذربایجان، به‌جنبه‌های نابجا از هویت و تعقل تأکید می‌کند که به‌لحاظ تاریخی بر حول نوعی نژادپرستی (Racism) عمیقاً راکد و بی‌محتوا استوار است. درحالی‌که احساس آن‌ها پس از گذشت بیش از یک قرن نسبت به عقاید خود همچنان قوی است، لیکن امروزه تمامی این نظریات حداقل در آذربایجان ما به شدت از چشم افتاده‌اند. در اینجا، قصد ندارم مسائل را به طرح ایده یک تئوری توطئه تقلیل دهم، اما مطمئنم از زمان رضاشاه که صحبت به زبان ترکی در مدارس را ممنوع کرده بود، تا همین اواخر که طرح «بسنده‌ی زبان فارسی»^{۱۹} در مدارس کشور برای مناطق غیرفارس‌نشین مطرح شده، همگی زیر مجموعه‌ای از الگوی بزرگتر سیاست آسمیلاسیون هستند که به‌دقت برنامه‌ریزی شده‌اند. در طول یک قرن گذشته، پاره‌ای نخبگان فارس فرضیات متواتر نژادی را پدید می‌آورند و سپس با استفاده از سلسله‌مراتب قدرت و نهادهایی که در اختیار دارند، و با ایجاد پروپاگاندا یا بوروکراسی مورد پسند خود، سعی می‌کردند که چهره هویتی مردم آذربایجان را خدشه‌دار کنند و در نتیجه چشمه‌های رشد و شکوفایی در این خطه را در نطفه بخشکانند.

وقتی در آذرماه ۱۳۲۵ شمسی سپاهیان شاهنشاهی وارد تبریز شدند، اکثر دموکراتها و گاهاً مردم عادی را کشتند، همه کتاب‌های ترکی را به آتش کشیدند و بعد از اینکه تا زانو در خون فرو رفتند، برای سپاسگزاری از وطن‌بینیه‌ها صادر کردند. وطن نزد آن‌ها چه معنایی داشت؟^{۲۰} گاه میهن‌دوستی می‌تواند پوششی باشد برای اوباش بی‌وجدان و باید یادآوری کنم که لحظه بزرگ تاریخی برای ما آذربایجانی‌ها، تلاش‌های کمابیش موفق‌ی خواهد بود جهت بریدن از گذشته طرز تفکری که طرفداران «ایرانیت» جماع نژادگرایان بر ما تحمیل کرده‌اند و از قضاء برخی آذربایجانی‌ها نیز آن را بال و پر داده و یا خود از واضعان آن طرز تفکر بوده‌اند. امروزه مُشت نمونه خروار؛ سلطنت‌طلب‌های دلقک‌مآب همچون حجت کلاشی، رفورمیست‌های بازیچه‌ای مانند پیمان عارف و مورخان تورک‌ستیزی مثل تورج اتابکی‌ها که اخیراً هم به عنوان کارشناسان تحلیل‌گر تلوزیون‌های بی‌بی‌سی فارسی و ایران اینترنشنال ارتقاء یافته‌اند، همگی نژادپرستانی پُر از نفرت هستند که خود را میهن‌پرست جا زده‌اند و از خوارشماری بی‌نهایت زبان و فرهنگ مردم آذربایجان ارتزاق می‌کنند.

نظریات افراطی ملّی‌گرایان ایرانی را از هر لحاظ که تحلیل کنیم بر قضا و قیاس‌های باطل برخوایم خورد، لیکن ترغیب آذربایجانی‌ها برای صحبت به غیر از زبان مادری‌شان نوعی نیل به اهداف مشخص فرهنگی از طریق ابزار غیرمجاز می‌باشد. اگرچه در بدو امر نخبگان دوره حکومتی پهلوی اوّل امید لرزانی داشتند که با زدوبندی قاطع تمام مردم را به یک‌باره مطیع و

مُتقاد زبان و فرهنگ فارسی نمایند، اما با بروز جنبش‌های اعتراضی، به این نتیجه رسیدن که با اعمال کشمکش و تضاد اجتماعی و به‌صورت بطئی، زبان مردم آذربایجان را به فارسی متمایل یا تبدیل نمایند. رهبری انواع تاکتیک‌های اعمال فشار نیز بر عهده حکومت مرکزی و یا مجامع و سازمان‌های ایدئولوژیکی و یا افراد و گروه‌هایی فاشیستی است. در این خصوص، نهادهای وابسته، با تبنانی با گروه‌های ذینفع، با استفاده از ابزارهای مختلف، از جمله رسانه‌ها، به دنبال ترویج زبان فارسی و به حاشیه راندن زبان ترکی هستند. برای نمونه، برنامه‌های ترکی که از تلویزیون پخش می‌شود، غالباً از کیفیت پایینی برخوردارند و به گونه‌ای تهیه و تنظیم می‌شوند که تصویری ناقص و نامطلوب از زبان ترکی ارائه دهند. هدف این برنامه‌ها، چیزی جز بی‌اعتبار کردن فرهنگ و هویت آذربایجان نیست. همچنین، با پنهان کردن زبان ادبی ترکی و جا انداختن ضعف‌های زبان محاوره‌ای، تلاش می‌شود تا آذربایجانی‌ها از زبان مادری خود بیگانه شوند و به زبان فارسی به عنوان زبان برتر تمسک بجویند و نشان دهند که با این وضعیت دیگر نیازی به مدرسه و آموزش به زبان مادری ندارند و فقط کافی است که نیازهای روزمره را با همان زبان عامیانه، غیررسمی و بی‌دقت و مخلوط شده با زبان فارسی برطرف نمایند.

در مثال دیگر، در نظام آموزشی، سیاست‌های آموزش همگانی زبان فارسی در تقابل با پیکره زبانی و فرهنگی آذربایجان برای جامعه‌پذیری کودکان اعمال می‌شود. بی‌اعتنایی این سیاست‌ها به قوانین کشوری، به‌ویژه اصول پانزده و نوزده قانون اساسی، که بر لزوم آموزش زبان محلی تأکید دارند، گواهی بر بی‌توجهی به هویت و فرهنگ آذربایجان است. از این‌رو، در میان عوامل متعدد انتقال یا تهاجم فرهنگی، تنها «وسعت و تداوم برخورد»^{۲۱} است که شرایطی را ایجاد می‌کند تا دریابیم چگونه هویت زبانی آذربایجان عامدانه در معرض تغییر قرار گرفته است. با این وجود، تلاش‌های مذکور برای تغییر هویت زبانی، بی‌پایه خواهد بود چرا که زبان مادری در اعماق وجود انسان ریشه دارد و با هیچ ترفندی نمی‌توان آن را از بین برد. زبان ترکی، با تمام ظرافت‌ها و زیبایی‌هایش، در قلب و جان مردم آذربایجان زنده خواهد ماند و نسل به نسل منتقل خواهد شد. در پیوند با این موضوع، تاریخ نشان می‌دهد که آذربایجانی‌ها برای ناسیونالیست‌های فارس، ملتی غیرقابل پیش‌بینی و رمزآلود هستند و تحلیل رفتارشان دشوار است. نتیجه آنکه در سوی دیگر این جریان در آذربایجان کنونی، شاهد علائم بزرگی از نزدیک شدن بخش بیشتری از مردم به یک دوره بحران در «اعتماد» به سیاست‌های هویت‌ستیزانه هستیم که به خودآگاهی بیشتر در مورد هویت در این خطه انجامیده است.

ب: محرومیت

پیشتر گفتیم که طبقات اجتماعی در حال اضمحلال اقتصادی، بیشتر مستعد استحاله هویتی هستند. اما، چرا؟ پاسخ کلی را باید در «محرومیت کامل یا نسبی اقتصادی» یک جامعه جست‌وجو کرد. زمانی که جماعتی محروم به منافع و ارزش‌های وابسته به جوامع با مشاغل و تحرک اجتماعی بالا غبطه می‌خورند، از نظر شخصیتی آسیب‌پذیر می‌شوند و این برای افرادی با

درک پایین معرفتی، محرک کلی واخوردگی و ناخرسندی از تمامیت جامعه خودی را به همراه دارد. بدین ترتیب، با ملاحظه شرایط نابرابر اقتصادی آذربایجان نسبت به سایر استان‌های کشور، می‌توان دیدگاه انتقادی خود را در این زمینه مطرح کرد: در ابتدا گفتنی است که آذربایجان به واسطه شرایط ویژه ژئوپلیتیکی و اقلیمی، به‌طور سنتی تا اوایل قرن بیستم در رتبه نخست اقتصاد ایران و گاه منطقه قرار داشت.^{۲۲} علی‌رغم این مزیت استثنایی، با روی کار آمدن حکومت پهلوی در سال ۱۳۰۴ ش/ ۱۹۲۵ م، این موقعیت به‌سرعت روبه‌افول گذاشت.

در این راستا، یکی از سیاست‌های اصلی رژیم پهلوی، تجزیه جغرافیای آذربایجان به استان‌های متعدد بود که در گام نخست، وابستگی سیاسی شهرهای مهم آذربایجان با تبریز به عنوان مرکز ثقل هویتی این منطقه را قطع می‌کرد و متعاقب آن پیوستگی سیاسی-اقتصادی آن‌ها با تهران، پایتخت متمرکز، را افزایش می‌داد و در پی آن، به عنوان مکانیسم ادغام، زمینه اعمال سیاست‌های همگون‌سازی فرهنگی مورد نظر رژیم را فراهم می‌کرد. با این تغییرات، اگر «تهران [در یک قرن گذشته] به طور سنتی به عنوان بیشترین [و اصلی‌ترین] محل دسترسی به منابع و هسته فعالیت‌های کشور تلقی شود»^{۲۳} و امکان توزیع منابع ثروت و قدرت در گرو اهداف حکومت مرکزی قرار گرفته باشد، می‌توان دریافت که چرا امروزه اقتصاد آذربایجان تا این اندازه مایه اندوه و افسوس است. آمارهای حیرت‌انگیز سال‌های اخیر نشان می‌دهد که ۵۵ درصد قدرت اقتصادی در موضوع تولید ناخالص داخلی از میان ۳۳ استان ایران، تنها در اختیار پنج استان فارس‌نشین قرار دارد.^{۲۴} حال، با توجه به شاخصه‌های توسعه‌یافتگی‌های تاریخی سیاسی و مقایسه تطبیقی امکانات، جمعیت و شرایط برتر جغرافیای سیاسی و اقتصاد بالقوه آذربایجان نسبت به تمامی این ۵ استان و حتی تمامی ۳۱ استان دیگر کشور، این تبعیض به طور غیر قابل انکاری برملا می‌شود. عاقبت این وضعیت را می‌توان در فقر و فاقه بیش از ۳۵ میلیون نفری دید که برای کسب و کار به شهرهای متمول‌تر مورد توجه حکومت کوچ می‌کنند و بسیاری از آن‌ها تا پایان عمر به سرزمین خود بازمی‌گردند و از این نظر، احتمالاً آذربایجانی‌ها بزرگترین مهاجران در کل کشور ایران باشند.^{۲۵}

گذشته از این، این سؤال مطرح می‌شود که در رویارویی با محرومیت، اعضای فقیر، ناتوان و آسیب‌دیده یک نظام چه عکس‌العملی از خود نشان می‌دهند؟ آیا آن‌ها در جدال با نابرابری و برای پُر کردن تفاوت اقتصادی و اجتماعی موجود بین سرزمین خود و مناطق فارسی‌نشین، و تعیین نقش‌ها، وصول به مناصب متفاوت و فرصت‌های شغلی، حاضرند هویت اصیل خود را نادیده گرفته و به رنگ آن‌ها در بیایند؟ متأسفانه در موارد متعددی پاسخ ما «بله» است. با اینکه آمار دقیقی در دست نیست، لیکن بر اساس قاعده مشاهده و تعمیم، افراد و خانوارهای ناتوان از نظر مادی یا ضعیف از نظر رتبه‌بندی اجتماعی که به استان‌های غیرترک مهاجرت می‌کنند، با فاصله زمانی کم و بیشی «آسمیله» می‌شوند. با اندکی تأمل شاید بتوان دریافت که تغییر هویت برای برخی پوششی برای رفع آزمندی‌هایشان یا تن‌پوشی برای ناامنی حس درونشان باشد، با این حال ناگفته نماند که عموماً

رابطه‌ای بین تغییر هویت و قوانین اجتماعی رایج در شهرهایی که مقیم آن شده‌اند وجود نداشته یا بسیار ضعیف بوده است. در اینجا به مشاهدات شخصی خود از سرگذشت مهاجران آذربایجانی ساکن شهر اصفهان، که خود نیز عضوی از این جمع هستم، رجوع می‌کنم. هیئت عزاداری آذربایجانی‌ها در این شهرستان، که به‌ظاهر معرف نوعی همبستگی صنفی-قومی با سابقه‌ای شصت‌ساله است، جاذبه‌ای جز مراسم نوحه و عزاداری که گاه به زبان ترکی ادا می‌شود، برای حاضرین، چه پیر و چه جوان، ندارد. در این میان، آذربایجانی‌های حاضر در هیئت به زبان فارسی با همدیگر صحبت می‌کنند. این تناقض، ما را در کسری از ثانیه به این پرسش رهنمون می‌سازد که اگر در این اوقات به هیئت خوزستانی‌ها یا یزدی‌ها می‌رفتیم، چه فرقی داشت که ما را به‌عنوان آذربایجانی به این هیئت کشانده است؟

در ابتدا تصریح می‌کنم هرچند که بیش از ۷۰ درصد جمعیت تهران را آذربایجانی‌ها تشکیل می‌دهند، اما جمعیت آذربایجانی‌های اصفهان در مقایسه، ناچیز است. این جامعه کوچک، پراکنده و غیرمنسجم را از نظر سیاست هویتی رایج در خانواده‌ها می‌توان به دو گروه اکثریت و اقلیت تقسیم کرد که معرف وضعیت طبقاتی آن‌ها نیز هست: در میان اکثریت، مهاجران از تحصیلات پایینی برخوردارند و بیشتر آن‌ها به دلیل فقر و نداری و بیکاری در بازه زمانی بین ۲۰ تا ۶۰ سال پیش از روستاهای خود مهاجرت کرده و در مشاغل رده پایین کارگری مشغول به کار شده بودند. البته، زحمات جانکاهشان ثمر داده و امروزه، خدا را شکر که وضع معیشتی‌شان متوسط یا خوب است و به‌علاوه فعالیت‌های اقتصادی این گروه نیز در مقایسه با سال‌های نخست مهاجرتشان تنوع بیشتری یافته و در زمینه‌های گوناگونی مشغول به کار هستند. نکته درخور توجه در مورد گروه اخیر این است که در همان سال‌های نخست نقل مکان، به سرعت در زبان و فرهنگ اصفهانی ذوب شده‌اند. به عبارت دیگر، در طیف این گروه، اکثریتی ادغام شده با اندکی حس هویت جداگانه وجود دارند که در گردآب آسیمیلاسیون فرورفته و دیگر به خود بازنگشته‌اند. در مقابل گروه اقلیتی نیز وجود دارد که از همان ابتدای مهاجرت در مشاغل رده بالا یا متوسط دیوانسالاری و بازرگانی، مانند پزشکان، اساتید دانشگاه، پرسنل ارتش، کارکنان ذوب‌آهن و کارآفرینان در حوزه‌های مختلف مشغول به کار بوده‌اند و با وجود گذشت بیش از نیم‌قرن و با وجود شکاف زمانی نسبتاً عمیق از زمان مهاجرتشان از مبداء، همچنان با علاقه به زبان ترکی آذربایجانی سخن می‌گویند و ارتباطشان با شهرها و مناطق خود همچنان پابرجاست. گرچه، همواره و در همه‌جا استثنائاتی در مواجهه صحیح و غلط با زبان ترکی در میان هر دو گروه وجود دارد و طبیعتاً هر دو گروه مسائل را در طول زمان به نوعی از صافی‌های ذهنی و اقتضائات شخصیتی و اجتماعی خود عبور داده‌اند. برای بسیاری، تغییر هویت از بطن استیصال و فقر متولد شده و در بحران و آشفتگی رشد کرده، ولی در کنجاوی و خردمندی به خویشن خویش بازگشته‌اند و گروهی دیگر خود را باخته و در سکسکه ذهنی هویت یا بی‌هویتی گیر کرده‌اند. با این وصف، با وجود تنوع و تعدد موارد، و جدای از فشارهای فرهنگی غیرمستقیم و محدودی که برعلیه مهاجران آذربایجانی اعمال می‌شود و برگرفته از نوع تربیت فرهنگی ایرانیان در صد سال اخیر

است، در کل، مهاجران ترک از لحاظ قانونی، حقوق اجتماعی و کسب فرصت‌های معیشتی با اهالی اصفهانی در موقعیت کاملاً برابری قرار داشته‌اند. با این وجود، قسمت بیشتر آذربایجانی‌های ساکن اصفهان به مرور هویت خود را به فراموشی سپرده‌اند و بخش کوچکتري همچنان در موقعیت قومی خود پابرجا و باثبات هستند.

بنابراین، با وجود تفاوت‌های اجتماعی بین افراد و ارتباط دوسویه آن با طرز و طریق سخن گفتن آن‌ها، رابطه‌ای بین تضعیف و تقویت هویت آذربایجانی‌های مهاجر از لحاظ قوانین شهر میزبان به منظور کسب فرصت‌ها و احراز تحرک اجتماعی وجود ندارد. دو گروه اجتماعی که در بالا به مقایسه آن‌ها پرداختیم، ما را به دو فرایند مکمل هم در دینامیک ارتباط بین زبان و فاکتورهای اجتماعی می‌رسانند: از یک دیدگاه، تفاوت‌های اجتماعی بین افراد ارتباط دوسویه با طرز و طریق سخن گفتن آن‌ها دارد و از جانب دیگر، خود همین متفاوت شدن در روش استفاده از زبان، ملاکی برای تقسیم‌بندی اجتماعی محسوب می‌شود.^{۲۶} از این زاویه، در مورد دسته اول، مقوله «انطباق» با محیط‌های متفاوت برای بالا بردن کیفیت زندگی و برای ارزیابی این مسئله کفایت نمی‌کند، چراکه افراد یادشده اخیراً حتی در مناطق آذربایجان هم دچار گسست هویتی هستند. این نابرابری اجتماعی بین سرزمین خود و دیگری، از نظر مردم داشتن آرزویی ساده برای زندگی بهتر است، ولی این احتمال بیشتر به پامال شدن گذشته و هویتشان تمام می‌شود. «وقتی ذهن پذیرای دو شخصیت می‌شود، همیشه یک تضاد و کشمکش ایجاد می‌شود»^{۲۷} و این همان جنگی است که در حفظ یا انکار هویت، ضعیف‌ترها در آن مغلوب خواهند شد. در اینجا، ضعف اقتصادی را متغییری اثرگذار در نظر می‌گیریم که ضعف فرهنگی از آن متأثر شده است. از دیدگاه تاریخی، اگر نابرابری و محرومیت مزمن، عنصری مولد برای دگرگونی فرهنگی باشد، لذا تصادفی نیست که اوضاع اقتصادی آذربایجان در طول یک قرن گذشته، به‌طور همه‌جانبه و در هر سال متوالی، در سراسیابی تزلزل و اضمحلال قرار داشته است و این خود می‌تواند بخشی از سؤالات مطروحه در این مقاله را پاسخ دهد. خودکم‌بینی آسمیله‌شده‌ها در برابر فارس‌ها و خودبزرگ‌بینی آن‌ها در برابر هم‌تباران ترک خود، پدیده‌ای رایج است، اما می‌توان به‌روشنی گفت که انسان‌های آزاده هرگز و در هیچ‌جا در برابر چنین چالش‌هایی سر خم نکرده‌اند. اگرچه فقر، طبقات اجتماعی فرودست را به زانو درمی‌آورد، اما آگاه‌تران دریافته‌اند که برای پر کردن خلاء میان موقعیت برتر اجتماعی، اقتصادی و شغلی فارس‌ها و خودشان در ایران، باید به آذربایجان با هویت‌تر و منسجم‌تر بیندیشند.

ج: بی‌سامانی خانوادگی

خانواده سنگ بنای زندگی اجتماعی است و جامعه‌پذیر کردن اعضا به آن بستگی دارد. یکی از کارکردهای این نهاد بحث فرزند و اجتماعی شدن می‌باشد: «یک جامعه و یا هر بخش از آن که اعضاء جدیدی را به‌عنوان نوزاد می‌پذیرد باید به آن‌ها دانش و مهارت‌های ضروری از جمله زبان مادری را آموزش دهد و توجه کند که اعضاء جدید ارزش‌ها و قوانین اخلاقی را که برای یک جامعه مهم است، کاملاً درونی کرده باشد. ترتیب فرایند آموزش رسمی و درونی کردن اخلاق، اجتماعی شدن نامیده

می‌شود.^{۲۸} بدین‌جهت، ناآگاهی برخی خانوارهای آذربایجانی، آن‌ها را به آموزش زبان فارسی به فرزندانشان از بدو تولد وامی‌دارد، به امید آینده‌ای موفق‌تر برای آن‌ها در عرصه اجتماع. محرومیت اقتصادی، بی‌سامانی خانواده را به دنبال دارد، اما در بسیاری موارد، ریشه این بی‌سامانی‌ها در بی‌دانشی یا درک پایین معرفتی-اجتماعی والدین است، حتی اگر از نظر مادی در شرایطی به مراتب بهتر از یک فرد از طبقه متوسط اجتماعی قرار داشته باشند. در وضع فعلی، این روال چندان هم عجیب به نظر نمی‌رسد. در جامعه‌ای که به خاطر درهم‌ریزی لاینقطع اوضاع اقتصادی و رواج روحیه اپورتونیستی، طبقات اجتماعی مرتباً در حال پس و پیش شدن هستند، به سختی می‌توان ضریب همبستگی خانواده‌های باسواد و بی‌سواد را به نسبت شرایط اقتصادی‌شان تشخیص داد. این تهدیدی است که ظاهراً جامعه آذربایجان کنونی بیش از حد با آن آشناست. هم‌چنین، در جامعه‌ای که این‌وقت‌ها خود طبقه اجتماعی گسترده‌ای را احراز کرده‌اند و به مغزهای کوچکتر امکانات بیشتری داده شده، نباید از بی‌تفاوتی برخی خانواده‌ها با زبان مادری یا مسائل ملی تعجب کرد، بلکه باید با جدیت تمام با آن مقابله کرد.

ضرورت یادگیری زبان مادری برای کودکان آذربایجانی از آنجا ناشی می‌شود که تربیت آن‌ها با زبان فارسی، اجتماعی‌شدنشان را در تقابل با ساختار کلان فرهنگی جامعه آذربایجان قرار می‌دهد. ساختار کلان در اینجا به معنای واحد کاملاً مستقل فرهنگی جامعه و هویت مربوط به آن است. اگر هدف از اجتماعی‌شدن، قرار گرفتن کودک در تعامل بین نسل‌ها، الگوهای تعامل و عمل اجتماعی باشد، الگوی مذکور آن‌ها را به انسان‌هایی با نقش‌آفرینی محدود تبدیل می‌کند. لذا بی‌دلیل نیست که رفتار آذربایجانی‌هایی که در آذربایجان زندگی می‌کنند و دوست دارند با فارسی صحبت کردن خود را به آن گروه قومی تشبیه کنند، شبیه رفتار مردمان فارس نباشد و بیشتر شبیه انسان‌هایی سراپا متناقض و ساختگی باشد. دلیل این امر آن است که قومیت خصوصیات ذاتی و هم‌ارشی دارد و یک آذربایجانی نمی‌تواند قومیت فارس را برای خود انتخاب کند، اما می‌تواند در چارچوب جغرافیای ایران به ملت ایران بپیوندد. به عبارت دیگر، قومیت مجموعه‌ای از رفتارها و قوانین است که شخص توسط آن‌ها واقعیت را محک می‌زند و درک می‌کند تا چگونه زندگی کند. این چگونه زندگی کردن است که به انسان معنا و مفهوم می‌بخشد.

به هر سان، دنیا مکان پیچیده‌ای است، پیچیده‌تر از طبیعت دمدمی مزاج یک انسان؛ انسان واقعی، از تصنع و غیرواقعی بودن بیزار است. ممکن است یک آذربایجانی برای فرار از مشکلات به نوعی خودفربیی متوسل شود، اما انسان‌های قائم‌بالذات در هر کجا که باشند، موفقند، زیرا زبان به مثابه رمز، به تنهایی معرف سرزمین مادری است. چه بسیارند کسانی که از طفولیت تا کهنوت در شهر یا کشوری غیر از دیار خود زندگی می‌کنند، اما اگر در همان حال و در کنار آگاهی از زبان رسمی آن جامعه، به زبان مادری خود نیز صحبت کنند، یعنی در موطن خود هستند. این می‌تواند تجربه‌ای غیرمستقیم از خصوصیات انطباق آدمیزاد با زیست اجتماعی باشد. قویاً معتقدم که در وضعیت اخیر، بدون نگرانی‌های بی‌مورد، می‌توان تحرک اجتماعی لازم در محیط‌های بیگانه را تجربه کرد، بدون اینکه آسیبی به هویت خود برسد. عبارت «مزیت همزیستی با جامعه‌ای دیگر»^{۲۹} معرف وضعیتی

انتخابی است که طبق آن یک آذربایجانی در خارج از آذربایجان نیز می‌تواند هویت خود را در سیالیت نوعی چندلایگی هویت متبلور نماید که ساختار اساسی‌اش ترک و مسلمان و نتیجتاً آذربایجانی و ایرانی باشد. هارمونی میان هویت خود و دیگری، مزیت خودآگاهی بیشتر از هویت را نیز به همراه می‌آورد. نگاهی اجمالی به سرنوشت وطن‌پرستان آذربایجانی بسیاری که منشاء خیر و خدمت فراوان فرهنگی شده‌اند، نشان می‌دهد که اکثراً زندگانی خود را مثلاً در تهران و یا نقاط مرکزی ایران و یا حتی خارج از کشور سپری کرده‌اند. به‌خصوص، این فرصت مغتنم را داشته‌اند که از زاویه مقایسه هویت خود به درک محیط و فرهنگ‌های دیگر بپردازند و به مرور دریافته‌اند که از بسیاری جهات یک ترک آذربایجانی از لحاظ قابلیت‌های فرهنگی، نقاط قوت بیشتری نسبت به فرهنگ جوامع دیگر دارد. دکتر جواد هیئت شهیر نمونه‌ای آشکار از یک آذربایجانی وطن‌پرست است که علی‌رغم سپری کردن اکثر عمر خود در تهران، خود را وقف آذربایجان کرد. او نه تنها متخصصی برجسته در رشته خود بود، بلکه افتخاری برای نوع بشر محسوب می‌شد. کسانی که او را از نزدیک می‌شناختند، تحت‌تأثیر شخصیت والای او تغییر می‌یافتند. هیئت گنجینه‌ای از دانش و دلسوزی بود و امروزه پیروانش با عنوان فاخر «مکتب وارلیق»، مجاهدت و رسالت آن دانشمند پرآوازه را ادامه می‌دهند. اساس فکری این مکتب، بازایی و ارتقای هویت «ملت آذربایجان» است.

د: ارزش‌ها

پیشتر گفته بودم که گرایش به زبان فارسی در جامعه آذربایجان با جفت برون‌زای خود، یعنی ایدئولوژی ناسیونالیست-شوونیست قوم‌مرکز درهم‌آمیخته است. این دیدگاه که به عنوان مرجعی برای توجیه اعمال و رفتارهای نژادپرستانه عمل می‌کند، در عمل قسمتی مهم از فرهنگ یک جامعه را از بین می‌برد. آشکار است که این دیدگاه از حالت یک مکتب فکری خارج شده و به نوعی مافیای حاد و خطرناک در بین نخبگان و برخی گروه‌های سیاسی تبدیل شده است. لذا، تغییرات زبانی فوق‌الاشعار در آذربایجان تغییری غیرمنظم و تنش‌آلود به حساب می‌آید، چرا که در هدف اول، مقررات و هنجار یک جامعه را نشانه رفته و به تبع رواج وضعیت «دو ارزشی»، خود ارزش‌ها و فرهنگ دگرگون‌شده به ابزار مضر در روابط درونی همان جامعه تبدیل می‌شود. الی‌ای‌حال، جامعه بدون اجماع وسیع و عام در خصوص ارزش‌ها هرگز وجود خارجی پیدا نمی‌کند. مضافاً، ویلبرت. ای. مور (Wilbert. E. Moore)، جامعه‌شناس به سه فقره مهم در مورد مفهوم ارزش تأکید کرده است: اولاً؛ «همه جوامع به ارزش‌ها تعهد دارند و بر اساس رسومی سازمان‌یافته‌اند که تعامل منظم را امکان‌پذیر می‌سازد».^{۳۰} ثانیاً؛ «نظام اجتماعی برای بقای خود به حفظ مقررات - سلوک قابل‌پیش‌بینی و هم‌نوایی با معیارهای سلوک و ارزش‌ها وابسته است».^{۳۱} و ثالثاً؛ «نظامی کارآمد خواهد بود که در آن هرکس یا دست کم هر بزرگسالی در پابندی به مقررات رفتاری به مرحله خودانضباطی لازم رسیده باشد و باطناً خود را موظف به اجرای آن بداند».^{۳۲}

لکن، اگر بپذیریم که ارزش‌ها بنیان فرهنگ در سطحی گسترده هستند، تنش‌های ناشی از دیگرگونه سخن گفتن برخی افراد جامعه، جز سوق دادن آن به منجلا ب و تأخر فرهنگی نیست. این معضل بغرنج، آتش آشوب را در تعاملات منظم و مقررات اجتماعی شعله‌ور می‌کند و به مثابه به رسمیت شناختن منافع قومی غیر از منطقه خود توسط مردم همان منطقه است و تا اینجا می‌توان تخمین زد که چه کشمکش اجتماعی عمیقی پشت این جریان خوابیده است، زیرا اینان هم جزئی از جامعه هستند و هم جدای از آن و این «گروه‌های منفصل اجتماعی» رواج‌دهنده نوعی ارزش‌های تحمیلی هستند که در عمل به بحران اجتماعی و تاریخی می‌انجامد. مسلماً تعلیمات آن‌ها با توهماتشان فاسد شده است. یک خودباخته سرگردان ممکن است با انحرافی شاعرانه یا با نیتی خیرخواهانه از مفاهیمی چون ایرانیت یا وحدت ملی سخن بگوید، اما مهم نیست که در ظاهر کلام آن‌ها چه لفاظی نجیبانه‌ای دارد، اعمال آن‌ها در لطمه زدن به هویت آذربایجان است که کار آن‌ها را خائنانه جلوه می‌دهد و توده را به واکنش وا می‌دارد. این کشمکش اجتماعی از مقاومت جانانه آحاد جامعه در برابر تغییرات قهری ناشی می‌شود. ملاحظه دقیق تاریخ یکصدسال گذشته و بروز جنبش‌های متعدد اجتماعی به عنوان مکانیسم واکنش - پاسخ در تاریخ معاصر آذربایجان، شاهد ما بر این مدعا است. هویت‌ستیزان این خطه با برخوردی مبالغه‌آمیز در باب فرهنگ اقوام فارس، به هویت خود پشت کردند و حتی با تکبر تمام آن را زیر سوال برده و به تخطئه‌اش پرداختند. اما می‌توان با تمسخر پرسید که تمام آن دشمنی‌ها به نتیجه‌ای هم رسید؟ جواب بُرنده ما «خیر» است، برعکس، مقاومت بین مردم آذربایجان را قوت بخشید و به مرور زمان آن را به یک جنبش ملی تمام عیار برای احیای هویت ملی و مبارزه با شونیسم تبدیل کرد. ماهیت جنبش اخیر، ضرورت برقرار کردن توازن هستی برای مقابله با هرج و مرج را نشان می‌دهد، چراکه رابطه بین دو گروه ناسازگار در جامعه، روابط بین عناصر ساختی و فرهنگی را در معنایی هرج و مرج طلبانه مطرح می‌سازد. با در نظر گرفتن اینکه روابط اجتماعی به صورت بسیار نزدیکی بین زبان و فرهنگ وابسته است، این هرج و مرج جامعه را به سطح مشخصی از انفعال و غیرپویایی سوق می‌دهد و بدتر از آن، بین جامعه و «گذشته تاریخی‌اش»^{۳۳} فاصله می‌اندازد و یا تماماً آن را تخریب می‌کند. در اینجا است که قطعاً جامعه ناراضی به پا خواهد خاست، زیرا بیشتر جوامع در لحظه بحران است که حاضرند عوض شوند و جامعه متشنج را به تعادل بازگردانند.

ذ: ابعاد تغییر و جامعه واکنش‌گرا

به بحث اصولی دیگری توجه کنیم: در نگاه نخست، شاید ایرادی به سخن گفتن مردم ترک آذربایجانی در آذربایجان به فارسی وارد نباشد و بپذیریم که همین برای ایجاد مفاهیم و ارتباط بین موجودات مدرک کافی به نظر می‌رسد، لیکن این رفتار در تضاد جدی با الگوی مسلط و چارچوب فکری و فرهنگی جامعه است. پارادایم واقعی جامعه شامل الگوهای منطقی و منطقی-احساسی، الگوهای فکری، فردی و گروهی و عمومی در گرو قرار گرفتن در سازمان اجتماعی منطبقاً ساماندهی شده و دارای نظم منطقی به شمار می‌رود. این سازمان متکی بر یک گذار بلندمدت تاریخی است. هرگونه برخورد متساهلانه با زبان رسمی یک

جامعه بنیان‌کن است؛ ارزش‌ها و تجربیات آن جامعه را تجزیه و متلاشی می‌کند و فراگیری مفاهیم انسانی که از طریق «شبکه» بدون شکاف انسانی^{۳۴} که با تارهای بهم‌پیچیده جوامع و تارهای زمان به یکدیگر بافته شده‌اند و به ما به ارث رسیده را عقیق می‌سازد. طبیعی است که چنین جامعه‌ای با گذشته‌اش فاصله دارد و یا اصلاً گذشته‌ای ندارد، چراکه زبان به مثابه ظرف اصلی انباشت و پردازش اندیشه، ظرف اساسی حافظه نیز به حساب می‌آید و حافظه خود محور اساسی شکل‌گیری هویت است. هم‌چنین، زبان، تنها امکان جاری شدن یک اندیشه در اندیشه‌های دیگر است؛ پیوند خوردن آن‌ها و سازمان یافتگی‌شان به صورت یک کنش کالبدی اجتماعی است. ضعف زبان رسمی در اقلیمی که اکثرشان از یک ملیت هستند، ضربه‌ای مستقیم به حافظه تاریخی می‌زند، زیرا امکان ایجاد قالب‌های ساختار دهنده به مکان‌های مشترک حافظه را به حداقل ممکن می‌رساند. نبود «حافظه جمعی»^{۳۵} در جنبه‌های جداگانه‌ای از «فرهنگ و عمل اجتماعی» بازتاب دارد: خنثی شدن قدرت اجتماعی و انفعال فرهنگی، نتیجه گروه‌های منفصل‌شده و تأثیر آن بر کل جامعه است. لذا، تصادفی نیست که حکومت پهلوی برای تغییر زبان ملت آذربایجان به نسبت سایر ملل و اقوام ایرانی سماجت بیشتری داشت، چرا که با محروم کردن آذربایجان از موقعیت ممتاز تاریخی‌اش می‌توانست بر بنیان یک جامعه بی‌اراده حکومت استبدادی خود را میسر سازد.

البته، اگر «نظم اجتماعی» را «نظم اخلاقی» بدانیم، ممکن است ناسازگاری‌هایی با این نظم در همه مناطق قومی، حتی در میان خود فارس‌ها رخ دهد. در اینجا سؤال هستی‌شناختی این است که تا چه اندازه این ناهماهنگی می‌تواند مناسبات و «تعامل و تراکم اجتماعی»^{۳۶} را به هم بریزد؟ یک نظام اجتماعی ترکیبی از بازیگران نقش یا هنرپیشگانی است که طبق مقررات تعامل می‌کنند. چگونه می‌توان تصور کرد که بازیگرانش به چند زبان سخن بگویند، ولی در یک مکان در صحنه نمایش حاضر باشند؟^{۳۷} حال، اگر چنین نظامی را «از روابط چند دوست به روابط ملی»^{۳۸} ارتقاء دهیم، ابعاد بحران آشکارتر می‌شود.

در عین حال، روزی یکی از دوستان اندیشمندم به من گفت که زیاد هم نگران گویشوران فارسی در این خطه نباشم، چرا که این گروه در میان جمعیت بزرگتری، اقلیتی بیش نیستند. به نظرم این جواب موقتاً ما را قانع می‌کند، با این حال باید توجه کنیم که این «تغییرات» در مقیاس کوچک، ممکن است در کوتاه‌مدت برای جامعه نتایج برجسته‌ای نداشته باشد، اما تغییرات جهت‌دار و دیرپا در ساختار درونی جامعه در نهایت یا در بلندمدت تأثیرات مخربی برجای می‌گذارد و به سستی زیربنای نظام اجتماعی منجر خواهد شد. بنابراین، این «تغییر» گرچه ناچیز به نظر می‌رسد ولی فاجعه‌آمیز است. اگر از نظر تحلیلی جامعه را «نظام‌های به هم پیوسته کنش اجتماعی»^{۳۹} بدانیم، ناسازگار بودن بخشی از یک جامعه در حوزه زبان رایج آن جامعه به عنوان نوعی تنش تغییرآفرین به حساب خواهد آمد، حتی اگر در اوایل کار بدون پیامد باشد، ولی اگر تغییرات در مقیاس کوچک به‌درستی ارزیابی نشود، ممکن است به‌رغم اهمیت ساختاری ناچیز نتایج تجمعی بلندمدتی برجای بگذارد.^{۴۰} برای مثال صحبت کردن تنها دو نفر از اعضای یک خانواده هفت‌نفره به فارسی ممکن است برای ساختار فرهنگی خانواده کم‌اهمیت باشد و به

همان میزان در سطح روابط بین فردی اختلاف‌های جزئی به بار آورد، اما تأثیر جمعی تغییر در کنار شرایط خانواده‌های مشابه بر سرنوشت جامعه تأثیر مخربی خواهد گذاشت، زیرا واقعیت در آن است چه نظام‌های اجتماعی مختلفی که به دلیل عدم برخورداری از برخی «کارکردهای اجتماعی»^{۴۱} محکوم به فنا شده‌اند.

آخرین عبارت ذکرشده، این پرسش ظاهراً ساده را مطرح می‌کند: آیا جوامعی که در تقاطع زبان‌ها، تشت‌های یک جامعه متمرکز قومی را کنترل نکنند، به ورطه نابودی کشیده خواهند شد؟ از این‌رو، آیا جامعه آذربایجان آستن شرایط خطرناکی است؟ در این باره، چند فرض را می‌توان عنوان کرد: اولاً: ممکن است تغییرات زبانی برای مدتی ثابت نماند، بلکه دستخوش تحول شده و یا کاملاً محو گردد، فلذا می‌توان آن را عنصری غیرثابت و غیردائمی تلقی کرد. ثانیاً: گر فرض اول صحیح باشد، می‌توان به طرح دیدگاه‌های خود درباره چگونگی، چرایی و زمان تحول این مسأله پرداخت. ثالثاً: اینکه پس از گذشت بیش از ۹۰ سال و علی‌رغم یک برنامه درازمدت و سیاستیک برای تغییر زبان مردم آذربایجان به فارسی، کلیت جامعه همچنان به ترکی سخن می‌گویند و مضافاً میل به تکاملی در پایبندی به زبان و علایق منطقه‌ای بین نسل جوان کنونی دیده می‌شود، نشان می‌دهد که جامعه در مقابل تغییرات دیکته‌شده به شدت مقاومت می‌کند و تا حد قابل‌قبولی توانسته ناسیونالیسم مرکز را از دور خارج کند. در مقابل، آذربایجانی‌ها به شدت واکنش‌گرا شده‌اند، از این‌رو غیرمترقبه نیست که مثلاً زمانی که فارس‌ها به تبریز سفر می‌کنند، تعلق و غرور تبریزی‌ها به زبان ترکی را بر نمی‌تابند و این رفتار را معمولاً با واژه پیش‌وافتاده خودشان، یعنی «تعصب» توضیح می‌دهند که حتی شنیدنش مبین درستی دیدگاه ماست و ما را خوشحال می‌کند. به‌هرروی، آذربایجان شخصیت خود را دارد و هواداری از زبان ترکی نوعی واکنش فردی و اجتماعی است. با توجه به اینکه جامعه یک نظام «کنترل-تنش» و «خودتعادل»^{۴۲} است و مقاومت در برابر عناصر غیربومی، نوعی مکانیسم «واکنش-پاسخ» تلقی می‌شود، این واکنش نه در تقابل با فارس‌ها که هم‌وطنان ما هستند، بلکه به جزم‌گرایی ایدئولوژی غیرانسانی پان‌فارسیزم معطوف است.

در نتیجه، با تجارب تاریخی یک قرن گذشته می‌توان حدس زد که رفتارها و الگوهای اجتماعی حاضر در زمینه گرایش برخی افراد جامعه به فارسی صحبت کردن موقتی، گذرا و مشروط هستند و باید چنین هم باشند. نکته مهم‌تر اینکه این گرایش‌ها جنبه‌های پایدارتر و عمومی‌تر نظام اجتماعی را تغییر نمی‌دهند. همچنین تجارب تاریخ معاصر نشان می‌دهد که نظام قالب زبانی ترکی در هسته اصلی جغرافیای آذربایجان در حفظ عناصر ذاتی خود ناتوان نبوده و در حقیقت، ساختاری بزرگ بوده که به‌رغم تحمل تغییرات مداوم، ثبات خود را حفظ کرده است، زیرا عناصر سالم اجتماعی، همچون زبان، در تداوم حیات خود تحول بلاوقفه‌ای دارند. قطعاً به همین علت بوده که زبان ترکی در سرزمینمان از هزاران سال تا به امروز تسلسل لایق‌طعی^{۴۳} داشته و پس از آن نیز در بسترهای آینده استمرار خواهد یافت. ما به یک معنای مهم، به واسطه زبانمان با گذشته خود یکی می‌گردیم

و کافی است که به آن توجه کنیم و در تقویت آن بکوشیم. حتی کسانی که در آذربایجان در دشمنی با ترکی به فارسی سخن می‌گویند، احساسات زبان مادری را دارند و تنها به صورت ناپخته آن را از دست داده‌اند.

بدین‌سان، زبان ملل خود یک تاریخ واقعی است؛ یعنی در درون تاریخ همان ملت است و به دنیای واحدی تعلق دارند. منظوم این است که به نظم‌گذاری واحدی وابسته‌اند و خود پدیده‌ای است که از آن تحت عنوان تاریخمندی (Historicity) یاد می‌شود که عبارت است از بودن در تاریخ و علم به این که در تاریخ هستید. ویژگی‌ای که سایر حیوانات و حتی بسیاری از نژادهای بشری از آن محرومند. در تاریخ آذربایجان، از یکصد و پنجاه سال گذشته تا کنون، جنبش‌های سیاسی - اجتماعی پیش‌رونده، مؤید نوعی آگاهی بی‌بدیل از جایگاهشان در تاریخ دارد و به‌طور کل، از آنجایی که آگاهی نسبت به تاریخمندی‌شان ضروری بوده، جنبش‌ها نیز رخ داده‌اند و همین کلید فهم بالندگی تاریخ آذربایجان است و بیانگر منشاء مقاومت در برابر تغییرات نوظهوری است که آن را در مقابل منافع و هویتشان خطرآفرین تشخیص داده‌اند. یکی از این جنبش‌های همه‌گیر مردمی در مواجهه با آسیمیلیسیون، جنبش رسمی‌سازی زبان ترکی در آذربایجان است که بیش از سه دهه کل منطقه را دربرگرفته و روزبه‌روز در حال گسترش است.

آسیمیلیگی تعدادی شاید زخم‌هایی باشد که بعد از گذشت زمان التیام یابند، اما تداوم افزایش شمار فارسی‌زبانان در آذربایجان، پیش‌بینی آینده را با دشواری روبرو می‌کند. در فرضیه دیگر، تنها کاری که می‌توانم انجام دهم، جلب توجه به گرایش‌های حاد در جامعه معاصر آذربایجان است. هیچ تضمینی وجود ندارد که با ادامه این روند، بخش بیشتری از جامعه در ۱۰۰ سال آینده به این راه‌ها نیفتند، اما جای امیدواری نیز وجود دارد که به آگاهی گسترده‌ای باز می‌گردد که در دهه‌های اخیر در بخش‌های بیشتری از طبقات متنوع جامعه پدیدار شده است. این روند در حال حاضر نیز سدی است که عبور از آن برای تروریسم، نژادپرستان و دشمنان سرسخت آذربایجان گاه غیرممکن به نظر می‌رسد. به عنوان شاهد، نگاهی به نقشه شوم عوامل فراملی و نیت تروریسم کردی در کردیزه کردن مناطق غربی آذربایجان، گویای زبونی و ذلت آنان در برابر حد و مرزهای ماست، اما این خطر همچنان باقی است. بی‌گمان، اجماع درونی ملت، مهم‌ترین عامل دفاعی در برابر هر تهدیدی است و این اجماع تنها در قالب یک جامعه باهویت، وفادار و فداکار به زبان ملی آذربایجان نمود خواهد یافت.

حاصل آنکه باید روی بازی طولانی‌تری شرط بست، یعنی آینده. لذا، نیاز مبرمی به بسیج عمومی و همبستگی اجتماعی داریم. یقیناً نمی‌توان تا ابد منتظر صدور مجوز آموزش به زبان مادری ماند، باید خود دست به کار شویم و آن را به صورت خودجوش یاد گرفته و تعلیم دهیم. دلگرمی به دو اصل قانون اساسی که حقوق زبانی‌مان را تأکید می‌کند، کافی نیست، بلکه اجرای آن است که ایران را کشوری قانونی جلوه می‌دهد. از این نظر و در اوضاع کنونی می‌توان خدمت و خیانت روشنفران یا سهل‌انگار به زبان ترکی را ارزیابی کرد و بی‌عملی نخبگان سیاسی در پیگیری حقوق مدنی ملت آذربایجان را سرزنش نمود. با

این وجود، شرایط حاضر نباید موجب یأس و انفعال مردم عادی گردد، بلکه باید تلاش نمود تا خلاء مذکور پر شده و بر این تغییرات فایق آییم.

بدین ترتیب برای موفقیت، به ابتکار عمل و همکاری گروهی استثنایی از نخبگان دلسوز که اصول اخلاقی را بر منافع شخصی ترجیح می‌دهند، احتیاج داریم و پس از آن می‌توانیم کار خود را بی‌درنگ شروع کنیم. نخستین گام در این راه آشنایی با این تحولات و نتایج فکری و نظری آن‌هاست. گام بعدی و مهم‌تر عبارت است از پرداختن به بحث‌های تحلیلی و همه‌جانبه‌ملی در حوزه زبان اقوام ترک در حوزه جغرافیای تاریخی آذربایجان و سایر نقاط ایران، هویت و آسیب‌های اجتماعی و پیش‌بردن آن به‌جایی است که در نهایت به‌وضع موجود برسیم، روح اجتماعی را تحکیم کنیم و آخر الامر به ترسیم اهداف در آینده نزدیک نائل گردیم.

وانگهی، تلاش اندیشمندان آذربایجان در تمامی این سال‌ها آگاهی و تقویت حس هویت جمعی بوده است. آن‌ها کوشیده‌اند خاستگاه‌ها و علل و وضع فعلی امور را ریشه‌یابی و تبیین کنند. مطالعه این دیدگاه‌ها می‌تواند افق دید و بینش ما را گسترده‌تر سازد و با نشان دادن این که ملت آذربایجان می‌توانست به‌گونه‌ای متفاوت از آنچه که در حال حاضر است بوده باشد، درس‌هایی برای آینده ارائه کند. با این وجود، نقصی نیز در این تلاش‌ها وجود دارد؛ تمرکز اکثر آن‌ها بر گذشته‌ای است که در قالب شعر، ادبیات و تاریخ عمومی طرح شده، نه در عرصه تاریخ تخصصی، جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی فرهنگی که به شدت به آن نیازمندیم. شاید پژوهشی از گذشته دریچه‌ای به شناخت عمیق‌تر تاریخ سرزمینمان باشد، ولی باید با کندوکاوی شجاعانه‌تر از وجود خودمان شروع کنیم. گاه در گذر سال‌ها فعالیت در حوزه تاریخ، خود را سرزنش می‌کنم و در پاسخ به این پرسش ناتوانم که دانستن تاریخ روایی با انبوه مشکلات آذربایجان در دوره معاصر چه سودی برای مردم دارد؟ مخاطبان آن چه کسانی هستند؟ و آیا به آگاهی عمومی در طبقات و پایگاه‌های متنوع اجتماعی منجر خواهد شد یا نه؟ خوب و لازم است که از قهرمانان ملی یاد کنیم، تحریف‌های تاریخی را تصحیح نماییم، تاریخ معظم آذربایجان را بشناسانیم و اعتماد به نفس از دست‌رفته مردم را به آن‌ها بازگردانیم، لیکن می‌بایست استراتژی خود را به‌سرعت دگرگون نماییم. گاه احساسات ملی مربوط به گذشته شیرین از دست‌رفته حرکتی حساب‌شده برای انتقاد از حوادث کنونی است و بخشی از مشکلات ما را حل خواهد کرد، اما به تحلیل‌گر اجتماعی این هشدار را می‌دهد که با ارزشیابی معکوس در تشخیص اولویت‌های اجتماعی روبه‌رو است که در آن پیشرفت در بازآفرینی گذشته گم‌شده و تا حد بسیاری در اسطوره‌ها بازتاب می‌یابد و طبیعتاً، قادر به چاره‌جویی همه معضلات نیست.

بدین لحاظ، با اینکه در طی چهاردهه اخیر شاهد موج پراکنش و گسترش عظیمی در موضوعات آذربایجان‌پژوهی هستیم، منتها باید از محدوده‌های تاریخ، تاریخ ادبیات و نقد و بررسی و شرح آثار بزرگان فراتر گذاشت و توجه خود را به فعالیت‌ها و زندگی و انسان‌های عادی و مطالعه رفتار جمعی معطوف داشت و بیشتر به‌نگارش تاریخ اجتماعی روی آورد و عواملی را مد نظر داشت

که منجر به تغییرات فرهنگی شده است و مسائلی را تحقیق کرد که موجب تغییرات در فرهنگ خواهد شد و به پویایی گروه اجتماعی و تقویت روح ملی خواهد انجامید. بنابراین، اندیشمندان ما باید از پشت میز استاد دانشگاهی و حصار کتابخانه‌ها و محل کارشان به‌درآیند، با مردم به سبک خودشان با آن‌ها صحبت کنند، تلاش‌هایشان را هم‌جهت کنند و در ایجاد یک فضای فکری نقش ایفا کنند و در این صورت است که پنجره‌ای از فرصت‌ها را به روی خودمان گشوده خواهد شد. همان‌طور که اندکی پیش از این گفتم، اگرچه پویش ما برای شناخت گذشته به‌مراتب فراتر از پیش رفته و دانش عمیقی در خصوص جنبش‌های اجتماعی، زبان و شرایط گذشته به‌دست آورده‌ایم و ابهامات بسیاری در این زمینه برطرف شده است، اما همچنان در زمینه برخی تغییرات اجتماعی، به‌ویژه اپیدمی قطبی شدن و آشفتگی زبانی که به‌شکل گسترده شایع شده است، مسامحه می‌کنیم. مهم‌تر از همه اینکه، به‌ندرت به معضلات و مسائلی توجه می‌کنیم که از تلاش برای شناخت ماهیت واقعی چیستی، چرایی و چگونگی این پدیده، درک آن، پی‌بردن به معنای آن و توافق در خصوص نحوه ارتباط آن با ما برمی‌خیزند.

هم‌چنین، ما در این سال‌ها از دو حوزه مطالعاتی، غفلت کرده‌ایم که عبارت‌اند از: جامعه‌شناسی زبان (Sociology of language) و زبان‌شناسی اجتماعی (Sociolinguistics). اولی، به‌مطالعه تأثیرات عوامل اجتماعی مانند هنجارهای فرهنگی، توقعات و بافت بر ویژگی‌ها و مدل‌های زبانی آنان می‌پردازد. و دومی، شاخه‌ای از علم جامعه‌شناسی است که به بررسی اثر زبان بر جامعه می‌پردازد. هر دو این دو حوزه با همدیگر پیوند نزدیکی دارند و یقیناً می‌توانند به بسیاری از سؤالات ما در زمینه مشکلات معاصر پاسخ دهند.^{۴۴} مضافاً، چگونه می‌توان درباره تفکرات و اندیشه‌های مردمان عادی تحقیق کرد؟ علی‌هذا، اندکی فراتر به انواع مطالعات روان‌شناسی، روانشناسی تاریخی^{۴۵} و اجتماعی^{۴۶} نیاز داریم تا به غور و بررسی درباره آن‌دسته از مسائل پنهان و مطرح‌نشده بپردازیم که برخی از اعضای جامعه را در مورد زبان رسمی و مشروع آذربایجان مردد ساخته است. از این‌رو، تنها شکلی از تحلیل و شیوه‌ای از بررسی که به درون روابط مبهم و پیچیده ساختاری و جازم‌های سیاسی اجتماعی درون‌زا و برون‌زا متکی است، می‌تواند به آشکار ساختن و تبیین علل زیربنایی تغییرات بدف‌رم اجتماعی کمک نماید. حال که به‌نقش حیاتی زبان جامعه پی‌بردیم و اهمیت آن را تشخیص دادیم، آیا نباید به‌بازنگری و بازنویسی مسائل بپردازیم و از این طریق به‌نقش موضوع فوق‌الاشعار صحنه بگذاریم؟ اما این کافی نیست، ما باید گامی فراتر نهیم و نه فقط واقعیات جدید را اضافه کنیم، بلکه درک جدیدی از آن‌ها ارائه دهیم و کل چشم‌انداز جامعه باید بر اساس این تغییر و تحولات اصلاح گردد.

مطابق انتظار زندگی کوتاه است و ما باید میان مرگ در بی‌خبری و قدرشناسی از حقیقت، که مایه کمال جامعه است، یکی را برگزینیم. مردمان آذربایجان در پاسداری از میراث فرهنگی خود باید قاطعانه اراده کنند که یا در قلمرو وجدان باشند یا هیچ. اگر برای بهتر شدن اوضاع تلاشی نکنیم، انسانیت خود را از دست داده‌ایم. حتی لازم نیست یک روز هم استراحت کنیم. برای مواجهه با جنبه‌های نژادپرستی پنهان جریان «ایران‌شهری» لازم است زیر و بم اندیشه‌های آن‌ها را بهتر از خودشان بشناسیم و

به سرعت فعالیت‌های علمی خود را ارتقاء دهیم. به هر روی ناسیونالیسم ایرانی قمار بزرگی است، چون اگر ببازند، خود گرفتار استحاله در گروه مقابل خواهند شد. ایدئولوژی آن‌ها یک ضعف اساسی دارد، ضعفی که ولادیمیر پوتین «از توهم منحصر به فرد بودن» در توصیف ایدئولوژی نازی‌های دوره معاصر از آن یاد کرده است،^{۴۷} گرچه آخرین کاری را هم که ما در حمله به اوکراین از او به یاد داریم همین توهّمات در باره عظمت ملت روس بوده است، لذا او و یا هر ایدئولوژی نژادپرستانه به اندیشمندان صادقی که با وجدانشان رأی می‌دهند، کاری ندارند، بلکه به خیانت‌کاران و تبهکاران رأی می‌دهند و در اینجا نیز ما یقین داریم که فارس کردن مردم آذربایجان برای برخی ملی‌گرایان ایرانی یک ایده‌آل دست نیافتنی است و مردم کشور از تمامی اقوام و ملیت‌ها هم باید تصمیم خود را بگیرند که آیا ایران می‌خواهد به لحاظ ناسیونالیسم افراطی به یک نقطه سیاه در نقشه جهان تبدیل شود یا به یک امت - ملت واحد که سنت برجسته احترام گذاشتن به همدیگر و هم‌زیستی مسالمت آمیز را رعایت می‌کند.

معذک، با وجود گذشت یک قرن از سیاست‌های ملی‌گرایی ایرانی و آن سرگذشت‌های دردناک آیا می‌توان با آنان گفت‌وگو کرد؟ به نظر من امکان این کار بعید به نظر می‌رسد. وقتی پنداشتی در ذهن انسان جای گرفت، از میان برداشتن آن تقریباً غیرممکن است و تا ابد در ذهن باقی می‌ماند. تاریخ آن‌ها، تاریخ انسانیت نیست، تاریخ روایت برتری نژادی است، لذا حقیقت تاریخی در مورد زبان و هویت ترکان آذربایجان، داستانی نیست که شونیست‌ها از حقیقت درست می‌کنند و داستانی که در مغز مخاطبان جای می‌دهند (شبیه نوعی دستگاه برگردان حقیقت)، بالعکس ما به آن‌ها می‌گوییم اگر ما روح داشته باشیم از مهری است که به زبان و هویت خود می‌ورزیم، مهری که در گذر زمان پایدار و زنده می‌ماند و حتی مرگ هم باعث نمی‌شود که از هم بگسلد. ما موهبت بینش خود را مدیون زبان مادری مان هستیم و سرانجام، شب طولانی تاریکی به پایان خواهد رسید. بی‌تردید، مواجهه با شرارت، انسان‌های نیک را متحد می‌کند. در میان سه گروه هویت‌ستیز، بی‌هویت و هویت‌گرا، برداشت من این است که اگرچه خوبی‌ها و بدی‌های بسیاری وجود دارند، اما ما باید متحد شویم، بجنگیم و شیطان را متوقف کنیم.

همانطور که پیشتر گفتم، ناسیونالیسم ایرانی یک مکتب فکری نیست، بلکه یک بیماری است که روح را به تباهی می‌کشاند. آنچه ما شاهدیم بی‌حرمتی به انسانیت است و اگر اقدامی نکنیم، کشورمان در دریایی از آشوب غرق خواهد شد. باید بدانیم که سوگند عناد ابدی آن‌ها با هویت اقوام، پابرجا خواهد ماند. آن‌ها ایدئولوژی هستند که چون قدرت را لمس کرده‌اند، نژادپرست‌تر هم شده‌اند، اما مسلماً اگر روزی این ایدئولوژی تسلیم منطق نشود، ناگزیر تسلیم اجبار خواهد شد. آن‌ها باید بدانند که افکار قرون وسطایی و فرضیه‌های تلفیقی‌شان ما را تغییر نخواهد داد. پس از گذشت یک قرن از تلاش بی‌وقفه آن‌ها برای از بین بردن هویت ملل ایرانی، تنها می‌توان فهمید که به همان اندازه که دانش از دست داده‌اند، دانشی به دست نیاورده‌اند. و این ما هستیم که با اطلاعات و هوشمندی به آن‌ها پاسخ خواهیم داد.

هر تمدن در تاریخ رمزی دارد و هر لحظه یک تقاطع است و به آن‌ها خواهیم فهماند که قوی‌ترین و فولادی‌ترین بخش از شخصیت وجودی ما میهن‌پرستی است و قدرت ما در اعتبار تاریخی‌مان نهفته است. گرچه مهم‌ترین ارزش یک آذربایجانی شجاعت و فروتنی اوست، لیکن بدون مبارزه هم از وظیفه‌اش دست نخواهد کشید، زیرا جزو استثنای‌ترین ملل دنیا هستیم که درک فعالانه‌اش از گذشته به توانایی‌اش در زمان حال کمک می‌کند. پس ما نویسنده سرنوشت خودمان هستیم، فقط کافی است درست عمل کنیم.

در پایان، اذعان می‌کنم که این مقاله کاوشی عمیق در زمینه آسیمیلی نبود، بلکه بیشتر شبیه آغاز یک کار است. از تمام خوانندگان عذرخواهی می‌کنم که گاه به دلیل برخی کلی‌گویی‌ها، متن حاضر با لحنی آموزگارمنشانه و نصیحت‌مآبانه خسته‌کننده شده است. با این حال، به‌عنوان یک متخصص تاریخ، مطمئنم که شرایط در جامعه آذربایجان کنونی بسیار مخاطره‌آمیز است. ذات بحرانی موقعیت و عقل و مسئولیت ایجاب می‌کند که به‌سرعت چاره‌اندیشی کنیم. ترکان آذربایجان با تاریخی هزاران ساله در این خطه، سخت تلاش کرده‌اند و نباید هویت خود را از دست بدهند. ما مصمم به پایان دادن به تبعیض علیه زبان ترکی هستیم، اما باید هزینه گزاف رواج بی‌هویتی و تباهی در جامعه امروزی را نیز در نظر بگیریم. ما از این بحران هم گذر خواهیم کرد، فقط کافی است از اشتباهات گذشته درس بگیریم و از قدرت خود آگاه باشیم. اندیشه‌ها قدرتمندتر از سلاح‌اند و باید مردم را جذب و دل‌هایشان را به دست آوریم. همگی مریدان یک حقیقت بزرگ هستیم و باید دایره‌ای از مسئولیت‌ها باشیم. تک‌تک نفس‌های ما باید به صلاحدید آذربایجان باشد و تمامی تکاپوهایمان به آگاه‌سازی منظم جامعه در خصوص اهمیت و احساس به زبان مادری معطوف گردد. بدون احساس به زبان مادری جماعت خود، نمی‌توانیم برای تعالی جامعه‌مان تلاش کنیم. همواره احساسات، به‌وجودآورنده احساسات دیگر هستند و به مرور، علاقه به زبان ترکی بی‌تفاوت‌ها را هم در کمترین زمان شیفته هویت خود خواهد کرد و عشق به زبان اجدادی در تمام فضای اطراف زندگی‌مان عطرآگین خواهد شد.

زبان ترکی در رگ‌هایمان غلیظ‌تر از خون جاری است. ما همانی خواهیم شد که هستیم، هویت ما در گرو زبانمان است و با هر معیار فرهنگی و اجتماعی، یا ترکیبی از آن‌ها که به مسائل آذربایجان بنگریم، درمی‌یابیم که خط‌مشی زندگی یک آذربایجانی در طول زمان تنها با جریان رو به تکامل زبانش برجسته خواهد شد. هر کدام از ما به یک آذربایجان تبدیل خواهیم شد و در اینجا است که باید همدل و تشویق‌کننده هم باشیم. مطمئنم که در کنار هم اعجاز خواهیم کرد و در نهایت، انتخاب با ماست. تنها چیزی که باقی می‌ماند امید است. امید و مهر به زبان ترکی برای ما آذربایجانی‌ها نمادی از شرافت و تعهدمان به وطن است و فرهنگ میانی آذربایجان باید آمیزه‌ای تقریباً ثابت از اعتقاد به «عقل» و احساس به «هویت ملی» به‌عنوان منشاء حقیقت باشد. پی‌نوشت‌ها:

۱. برندا شفر (Brenda Shaffer)، تحلیلگر تاریخ آذربایجان و مسائل خاورمیانه، تفکیک مناسبی از انواع هویت‌ها در میان آذربایجانی‌ها ارائه می‌دهد که به سه دسته کلی تقسیم می‌شود: الف) کسانی که ضمن هویت ملی ایرانی - شیعی به هویت قومی خود نیز پایبندند. ب) کسانی که بر بنیان یک فرایند مداوم از آگاهی تاریخی، از هویت ملی ایرانی - فارسی جدا شده و هویت ملی مربوط به خود، یعنی هویت ترکی دارند. ج) کسانی که از هویت قومی خود جدا شده و هویت ایرانی - فارسی دارند. برای آگاهی بیشتر، رجوع کنید به: برندا شفر، مرزها و برادری: ایران و چالش هویت آذربایجانی، ترجمه یاشار صدقیانی آذر، بیجا: اولوس (نشریه دانشجویی دانشگاه تهران)، ۱۳۸۵، ص ۳۸-۲۷.
۲. در شهرستان مشکین شهر (خیابو) واقع در استان اردبیل آذربایجان، محوطه‌ای باستانی در نزدیکی روستای ارجق قرار دارد که وسعتی ۴۰۰ هکتار را شامل می‌شود. این منطقه تاریخی از سه بخش دژ نظامی، معبد و قوشا تپه تشکیل شده است. قدمت قلعه و معبد به ۱۴۵۰ سال پیش از میلاد و قدمت قوشا تپه به ۷۰۰۰ تا ۸۰۰۰ سال پیش از میلاد می‌رسد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که داده‌های این محوطه تاریخی در چارچوب اقوام «پروتوتورک یا پروترک» (Öntürk) در سرزمین آذربایجان قابل ارزیابی است و واجد ارزش‌های تاریخی فراوانی می‌باشد.
۳. شفر، مرزها و برادری...، ص ۳۷.
۴. اصطلاح «محوّره ناشنویان» را از پیتر برگ (Peter Burke) به عاریت گرفته‌ام. او عدم ارتباط بین «تاریخ و نظریه اجتماعی» را با تعبیری نظیر «محوّره ناشنویان» و یا گفت‌وگوی «کر و لال‌ها» توجیه می‌کند. (برای آگاهی، نک. پیتر برگ، تاریخ و نظریه اجتماعی، ترجمه غلامرضا جمشیدیها (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۱)، قسمت اول). اما منظور این مقاله از اصطلاح یادشده، نه در مفهومی است که برگ اشاره کرده، بلکه معرف گروه قلیلی از مردم است که متظاهران به غیر از زبان رسمی جامعه سخن می‌گویند. این امر نوعی رابطه «کشمکش و مقاومت» در قلمرو عمومی جامعه را پدید می‌آورد و اخلاص در ارتباطات اجتماعی و فرهنگی را موجب می‌گردد.
۵. در این مقاله، برای اولین بار از تعبیر «دگردیسی ناقص زبانی» استفاده می‌شود. این تعبیر بیشتر شبیه یک مقایسه طنزآلود و خاص است تا تبدیل شدن به اصطلاحی در دستگاه فنی و مفهومی علوم اجتماعی. با این حال، واژه «دگردیسی ناقص» را از اصطلاح مرکب «دگردیسی ناقص» (hemi metabolism) قرض گرفته‌ام. این اصطلاح در کنار «دگردیسی کامل» یکی از دو نوع دگردیسی در حشرات است. در دگردیسی ناقص، نوزاد حشرات از نظر ویژگی‌های ریخت‌شناسی شباهت زیادی به حشره کامل دارد، ولی در کل دارای اختلاف ریخت‌شناسی و زیست‌شناختی چشمگیری با حشرات کامل از نوع خود است. با تغییر در نحوه اطلاق این اصطلاح، سعی در القای دو منظور دارم: اولاً، فرومایگی انسان‌هایی را نشان دهم که عامدانه به زبان مادری و میراث تمدنی سرزمین خود پشت کرده‌اند. ثانیاً، جنبه‌هایی نارس و ناقص از تلاش برای متشابه‌سازی‌هایی را مطرح کنم که طی

آن افراد یا گروه‌هایی از جامعه با میراث قومی متفاوت در مسیر فرهنگ‌پذیری فرهنگ‌های دیگر قرار می‌گیرند و به‌صورت ترجمه‌برانگیزی آسمیله می‌شوند بدون آنکه در هیئت جدید شخصی استوار و با هویت باشند.

۶. "از خودبیگانگی یا الیناسیون" قلمرو موضوعی و مفهومی متنوعی دارد، اما در این مقاله، برداشت مارکس در دست‌نوشته‌های اقتصادی - فلسفی ۱۸۴۴ مدنظر است که به‌طور اخص به انسان بیگانه با طبیعت انسانی خود می‌پردازد.

۷. آر. اف. اتکینسون و دیگران، فلسفه تاریخ روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری، ترجمه حسینعلی نوذری (تهران: انتشارات طرح نو، ۱۳۷۹)، به نقل از مقاله: مایکل استنفورد، مدخلی بر فلسفه تاریخ: گذشته، حال، آینده، فلسفه تاریخ روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری، ص ۱۲۵.

۸. اپورتونیست (opportunistic) به فردی فرصت‌طلب و ابن‌الوقت اطلاق می‌شود که برای حفظ منافع خود، خود را با هر شرایطی تطبیق می‌دهد و به اصطلاح «نان را به نرخ روز می‌خورد».

۹. "طبقات اجتماعی منفصل" در جوامعی با ساختار طبقاتی پیچیده، مانند هندوستان با نظام سلسله‌مراتبی کاست‌ها، رخ می‌دهد. در مورد «گروه‌های منفصل اجتماعی»، منظور ما بیانگر وضعیتی تنش‌آلود در جوامعی است که قوم مرکز سیاست‌های یکسان‌سازی قومی را پیش می‌برد. این سیاست‌ها افراد جامعه را به استفاده از زبانی غیر از زبان مشروع آن جامعه وادار می‌کند و وضعیت دو ارزشی را در اقلیمی با خصوصیات اثنتینیکی متمرکز، مانند آذربایجان، پدید می‌آورد. این وضعیت، نوعی تضاد اجتماعی را در میان افراد جامعه، که از آن جدا شده‌اند، گسترش می‌دهد.

۱۰. هویت اجتماعی (Identity) در ۵ شاخصه اصلی قابل طرح است: عوامل جغرافیایی و اقلیمی؛ عوامل سیاسی و تاریخی؛ عوامل اقتصادی و معیشتی؛ عوامل تربیتی و عوامل فرهنگی (زبان و ادبیات، سنن و آداب و رسوم، اعتقادات اجتماعی و دینی و ماندگارهای تاریخی). برای جزئیات مبسوط درباره این اصطلاح، رجوع کنید به:

Stephen Worchel, Social Identity: International Perspectives, SAGE, 1998.

۱۱. سیاست هویتی (Identity politics)، به ساده‌ترین تعبیر، تکیه بر هویت‌های گروهی، قومی یا ملی به جای محور قرار دادن اصول کلی و جهان‌شمول در سیاست است. در این مقاله، این تعریف ناظر بر دامنه گسترده‌ای از فعالیت‌های سیاسی، اقتصادی و نظامی از سوی کردهای مناطق مجاور آذربایجان است که با هدف نفوذ در ارومیه، زنجان، همدان، تبریز و دیگر مناطق، و به واسطه مهاجرت‌های غیرعادی، سپس تهییج این مهاجران و تبدیل آن به جریان تفوق‌طلبی قومی، اشاعه خشونت و ترور، هویت نژادی و ایدئولوژیکی خود را جایگزین هویت قومی مشروع و بومی این خطه کنند و به زبانی ساده، منطقه‌ای که هیچ تعلقی به آن ندارند را تصاحب کنند. این هدف به‌خصوص از سوی کشورهای غربی و خاورمیانه‌ای حمایت می‌شود. مطالعه

روند تاریخی آذربایجان غربی در ۱۵۰ سال گذشته اطلاعات موثقی را در این باره در اختیار ما خواهد گذاشت. همچنین، برای آگاهی جامع‌الاطراف در مورد تعاریف سیاست هویتی، نک.

Howard j. Wiarda, Political Culture, political Science, and Identity Poloticals, An Uneasy Alliance, USA: Routledge, University of Georgia, 2014.

۱۲. مسائلی که از دیدگاه یورگن هابرماس (Jürgen Habermas) مطرح شد، برداشت شخصی من از نظریات اوست و ممکن است با برداشت دیگر خوانندگان متفاوت باشد. همانطور که می‌دانیم، یکی از بهترین ایده‌های هابرماس، نظریه «کنش تفاهمی یا کنش» (The Theory of Communicative Action) است. فحوای این نظریه آن است که کنش‌گران در جامعه با مباحثه استدلالی، توافق و همکاری، به دنبال دستیابی به فهم مشترک و کنش‌های تفاهمی هستند. از نظر من، در چارچوب مباحث پیچیده هابرماس در زمینه خردگرایی ارتباطی، طرح اجتماعی پیونددهنده زیست جهان و نظریه مدرنیته، می‌توان زبان رسمی جامعه را به مثابه عاملی برای فهم هنجاری برشمرد که به وفاق و همکاری اجتماعی می‌انجامد و باعث تعالی آن می‌شود. برای آگاهی از نظریات هابرماس در موضوع نظریه کنش تفاهمی، نک.

Jürgen Habermas, "Theorie des Kommunikativen Handelns" (2 Bände), German suhrkamp; Neuauflage. Edition (January 1, 1997)

۱۳. ویلبرت ای. مور. تغییر اجتماعی، ترجمه پرویز صالحی (تهران: سمت، ۱۳۸۱) ص ۱۷.

۱۴. نظام اجتماعی مورد نظر ما تنها از طریق بررسی دقیق و موشکافانه تمام ویژگی‌های اجتماعی و عوامل مؤثر بر جامعه قابل ارزیابی است و بالطبع، وصول به نتایج مطمئن در این زمینه مستلزم مباحث مبسوط و مفصلی خواهد بود که در این مقاله مجال پرداختن به همه آن‌ها وجود ندارد. از منظر تکنیکی، در بررسی جهات تغییر در محتوای درونی نظام اجتماعی یاد شده می‌توان سه جنبه نقش‌آفرینان، فرم‌ها (الگوهای تعامل) و کارکردها (نتایج عمدی یا غیرعمدی عمل) را از یکدیگر تفکیک کرد. هر کدام از این سه جنبه تا حدی تغییرپذیری مستقل دارند، به این معنی که هر یک از آن‌ها ممکن است تغییر کند بدون اینکه در جنبه‌های دیگر تغییرات اساسی ایجاد شود. در این میان، اگر عنصر یا واحدی که تغییر در آن رخ داده است به‌طور برجسته قابل تشخیص باشد، تمایز منابع یا علل داخلی و خارجی نیز امکان‌پذیر خواهد بود. نک. همان، ص ۴۲.

۱۵. استنفورد، مدخلی بر فلسفه تاریخ: گذشته، حال، آینده (۱)، ص ۷۳.

۱۶. "دماغوژی (Demagogue) یا عوام‌فریبی یا مردم‌فریبی" در زبان سیاسی جدید به معنی گمراه کردن مردم از طریق اطلاعات دروغ تعبیر می‌شود و «دماغوگ یا عوام‌فریب» کسی است که با ادعا و دروغ‌های بی‌پایه و اساس و با تحریف حقایق سعی می‌کند مردم را به سوی دیدگاه خود جلب نماید. برای اطلاعات کوتاهی از این اصطلاح، نگاه کنید: داریوش آشوری، دانشنامه سیاسی (فرهنگ اصطلاحات و مکتب‌های سیاسی) (تهران: انتشارات مروارید، ۱۳۸۴، چ ۱۲)، ص ۱۵۷.

۱۷. بنا به اعتقاد ناسیونالیست‌های ایرانی، زبان آذری، زبانی از خانواده زبان‌های ایرانی غربی که پیش از گسترش زبان ترکی در منطقه آذربایجان رایج بوده، زبانی باستان و مستقل است. سید احمد کسروی نخستین کسی بود که در سال ۱۳۰۴ شمسی، در کتاب «آذری یا زبان باستان آذربایجان» با ادله‌های ناقص، توضیحات مبهم و مبتنی بر تحریفات تاریخی بی‌شمار، کوشید آن را به صورت یک نظریه مدون مطرح کند. برای کتاب یادشده، نک. سید احمد کسروی، آذری یا زبان باستان آذربایجان (تهران: نشر هزاره، ۱۳۸۵). مع‌الوصف، متفکران آذربایجانی در مقالات و نقدهای بسیاری فرضیه یادشده را مردود شمرده و روشن ساخته‌اند که چگونه افراطیون فارس‌گرا با طرح یک بحث غیرعلمی، عامدانه و برای وصول مقاصد نژادپرستانه خود، تاریخ و هویت آذربایجان را تحریف کرده‌اند. برای یکی از این رديه‌ها که واجد اسلوب علمی و روش‌شناختی بی‌نظیری است، نگاه کنید: حسین محمدزاده صدیق، فرضیه زبان آذری و کسروی (تهران: نشر تکدرخت، ۱۳۸۹).

۱۸. در یک قرن گذشته، اصطلاح «آذری» با مقاصد مختلفی به کار رفته است. برداشت نخبگان فارس و گاه‌آگاه‌سیون کرد (به دلایل سیاسی) با برداشت مردم عادی یکی نبوده است. حتی در حال حاضر، زمانی که با عموم مردم فارس صحبت می‌کنیم، متوجه می‌شویم که برداشت آن‌ها از «آذری» همان مردم ترک آذربایجان است که به اختصار به آن‌ها «آذری» می‌گویند. در مقابل، بخش دیگری از مردم فارس که تحت تأثیر تعالیم نژادپرستانه نخبگان فارس بوده‌اند، برداشتی به شدت ترک‌ستیزانه از اصطلاح «آذری» دارند. هدف آن‌ها از کاربرد این اصطلاح، انکار پیوستگی نژادی و هویتی مردم آذربایجان ایران با ملت آذربایجان شمالی و قفقاز و ترکیه و اثبات هویت ایرانی – فارسی آن‌ها است. اما حقیقتی که این افراد از توضیح آن ناتوان هستند این است که قواعد دستوری و زبانی که مردم آذربایجان کنونی بدان سخن می‌گویند، زبان ترکی است. لذا آن‌ها از ترفند دیگری استفاده می‌کنند و مدعی می‌شوند که «آذری» به آن دسته از ترک‌های آذربایجانی اطلاق می‌شود که دیگر از زبان ترکی استفاده نمی‌کنند. با این حال، این افراد چون با لجه ترکی فارسی حرف می‌زنند، لجه آن‌ها شبیه به لجه یک فارس اصفهانی، یزدی یا کرمانی است. با این وصف، «آذری» یا «آذری‌های آذربایجان» در نظر این افراد، همانا آذربایجانی‌های آسیمیله‌شده‌ای هستند که با لجه ترکی فارسی صحبت می‌کنند. و یا اگر اصرار دارند به همه مردم آذربایجان «آذری» اطلاق کنند، چنانچه گفته شد، این یک جریان تصنعی – تبلیغی است که بیشتر مبتنی بر برداشت متقدم آن‌ها از اختلاف نژادی و هویتی بین مردم آذربایجان ایران و هم‌نژادانشان در آذربایجان شمالی و دیگر ملت‌های ترک سایر کشورهای همسایه و منطقه و جهان است.

۱۹. "طرح بسندگی زبان فارس" در خرداد سال ۱۳۹۸ توسط معاونت آموزش ابتدایی وزارت آموزش و پرورش به مدارس کشور ابلاغ شد. این طرح با هدف گسترش «عدالت آموزشی» در مناطق دو زبانه تدوین شده است. وزارت آموزش و پرورش در این طرح با اتکا به برخی شیوه‌های ارزیابی، به دنبال سنجش آغازین کودکانی است که زبان مادری آن‌ها فارسی نیست. هدف از این سنجش، تعیین صلاحیت این کودکان برای ورود به آموزش و پرورش است. طرح بسندگی، عدم کفایت زبان فارسی در کودکان

غیرفارسی‌زبان را به عنوان یک ناتوانی تلقی می‌کند و با آن مانند مواردی همچون کم‌شنوایی، کم‌بینایی یا اختلال یادگیری برخورد می‌شود. ناگفته پیداست که وزارت آموزش و پرورش در طول ۴۰ سال گذشته، برخلاف قوانین کشوری (نظیر اصل پانزدهم و نوزدهم قانون اساسی) هیچ‌گونه تلاشی برای آموزش زبان مادری به کودکان غیرفارسی‌زبان انجام نداده است. عدم حسن نیت این وزارتخانه در این زمینه، نشان می‌دهد که سیاست بسندگی زبان فارسی در چارچوب تخریب هویتی اقوام طراحی شده و متضمن و مؤید نوعی «ژنوساید فرهنگی» در مناطق دو زبانه است.

۲۰. استفاده من از عبارت فوق، برگرفته از ایده‌های مایکل استنفورد (Michael Stanford)، استاد برجسته تاریخ، درباره یکی از مناقشات جنگ‌های صلیبی است. با تغییر برخی کلمات در این عبارت، آن را با هدف توصیف کوتاه واقعه پژوهش حاضر، همسو و سازگار نمودم. به طور کلی، شیوه اقتباس و وام‌گیری از کلمات و عبارات دیگران، روشی است که در اکثر تحقیقات من برای تنظیم متن ادبی به کار می‌رود. در این روش، از کلمات و عباراتی که توسط نویسندگان، فیلم‌نامه‌نویسان و حتی مردم عادی درباره یک موضوع خاص یا با مقاصد مختلف بیان شده‌اند، به عنوان منبع الهامی برای تطبیق احساسات و توصیفات خود استفاده می‌کنم. با اینکه این کار مستلزم دقت نظر و ظرافت بسیاری است و می‌تواند زمان پژوهش را به طور قابل توجهی افزایش دهد، اما معتقدم که در نهایت، به صلابت و تأثیرگذاری یک فعالیت علمی، به ویژه در حوزه فلسفه، کمک شایانی می‌کند. سراسر تحقیق حاضر نیز مملو از نمونه‌هایی از این شیوه است. ناگفته نماند که در راستای رعایت امانت پژوهشی، همواره تلاش می‌کنم تا منبع و روایت اصلی را تا حد امکان در پاورقی ذکر نمایم. مطالعه بیشتر درباره سخنان استنفورد در موضوع یاد شده، مراجعه کنید به: مایکل استنفورد، درآمدی بر تاریخ پژوهی، ترجمه مسعود صادقی، تهران: سمت (دانشگاه امام صادق (ع))، ۱۳۹۵، ص ۲۸.

۲۱. برای محققانی که به دنبال مطالعه موضوعات تغییر اجتماعی در مسائل مختلف هستند، توجه به «استمرار، تداوم و برخورد» در موضوع مورد مطالعه و در فرایند زمانی، امری ضروری است. برای این مورد، نک. مور، تغییر اجتماعی، ص ۱۲۵.

۲۲. برندا شفر تصریح می‌کند که تبریز از آغاز قرن یازدهم تا دهه ۱۹۲۰ میلادی پایتخت تجاری ایران بوده است. برای تأیید این مطلب، نک. شفر، مرزها و برادری...، ص ۴۱.

۲۳. همان، ۳۱.

۲۴. برای نمونه، به «آمار فهرست استان‌های ایران بر پایه تولید ناخالص ملی» در (2020/9/1) <https://fa.wikipedia.org/wiki> مراجعه کنید. همچنین، مقاله عبدالعلی منصف، مجید صامتی و مزده موسوی مدنی با عنوان «رتبه‌بندی ۸ کلان شهر ایران از لحاظ سطح توسعه AHP و طبقه‌بندی ۱۳۹۰»، در فصلنامه اقتصاد توسعه و برنامه‌ریزی، بهار و تابستان ۱۳۹۳، دوره ۳، شماره ۱، ص ۷۲-۵۱، به بررسی این موضوع می‌پردازد. برای مطالعه مقاله‌ای تأمل‌برانگیز دیگر

در خصوص درآمد سرانه میان استان‌های کشور، مراجعه کنید به: محمدباقر بهشتی، پرویز محمدزاده و عذرا جمشیدی «بررسی نابرابری درآمد میان استان‌های ایران با استفاده از رویکرد تحلیل اکتشافی داده‌های فضایی»، فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهشها و سیاست‌های اقتصادی، س ۲۶، ش ۸۵ (بهار ۱۳۹۷): ۱۵۰-۱۰۹.

۲۵. آذربایجان شرقی، با دارا بودن بالاترین آمار مهاجرت و خودکشی در کشور، به مثابه آینه‌ای تمام‌نما از چالش‌های عمیق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در آذربایجان امروز است. بررسی اظهارات محمدرضا پورمحمدی، استاندار آذربایجان شرقی، در شهریورماه ۱۳۹۹، نشان می‌دهد که رکود اقتصادی و بیکاری از عوامل اصلی مهاجرت گسترده از این استان هستند. در این باره، نک .

Mehr News Agency: <https://www.mehrnews.com/news/4508626>. (2020/9/1) & Ostan-as.ir: <https://www.ostan-as.ir/News/653/>. (2020/9/1) <https://www.ostan-as.ir/News/653/>. (2020/9/1) همچنین، آمارهای تکان‌دهنده از رتبه اول آذربایجان شرقی در میزان خودکشی، زنگ خطری را به صدا در می‌آورد که بیانگر پیچیدگی شرایط و ضرورت توجه به تغییرات فرهنگی و هویتی در این استان است. . برای آمار یادشده مراجعه شود به مقاله‌ای با عنوان: «بالاتر از سیاهی رنگی نیست: رتبه اول آذربایجان شرقی در میزان خودکشی» در nasrnews.ir/detail/26679 (2020.10.4).

۲۶. تحلیل‌های دقیق‌تر این موضوع در کتاب ذیل ارائه شده است:

Ronald Wardhaugh, An Introduction to Sociolinguistics, Wiley-Blackwell Publisher; 5 edition December 31, 2001.

۲۷. گزیده فوق از قسمتی از دیالوگ پایانی فیلم روانی (Psycho) محصول سال ۱۹۶۰ به کارگردانی آلفرد هیچکاک است. منتقدان این فیلم را یکی از برترین فیلم‌های ژانر وحشت با مضمون روانشناسانه در تاریخ سینما می‌دانند. نگارنده این سطور برای توضیح منظوری که پیش‌تر مطرح شد، این گزیده را مفید یافت.

۲۸. مور، تغییر اجتماعی، ص ۲۱.

۲۹. شفر، مرزها و برادری...، ص ۳۶.

۳۰. مور، تغییر اجتماعی، ص ۳۱.

۳۱. همان، ۱۰۴.

۳۲. همان، ص ۱۰۵.

۳۳. این گذشته تاریخی، زیربنای تمام جوامع را تشکیل می‌دهد. اگر از خود بپرسیم که چگونه با گذشته‌ها پیوند می‌خوریم، پاسخ این است که این پیوند به سه طریق ممکن است: اول، به کمک حافظه؛ دوم، از طریق نسل‌ها (نسل به نسل) و سوم به کمک

فرهنگ. (استنفورد، مدخلی بر فلسفه تاریخ: گذشته، حال، آینده، ص ۱۰۲). از این رو، کشمکش زبانی در یک جامعه، هر سه مبحث بالا را تهدید می‌کند. در این میان، واژه فرهنگ‌پذیری از مفهوم انتقالی عوامل «فرهنگی» یا «اجتماعی» از جامعه‌ای به جامعه دیگر به وجود آمده است (مور، تغییر اجتماعی، ص ۱۲۳) و یکی از آن‌ها زبان است که بعضاً مبتنی بر دیدگاه‌های جوامع نژادگرا، به جوامع دیگر از روی اجبار تحمیل می‌شود.

۳۴. برای آگاهی مختصر از مفهوم «شبکه بدون شکاف امور انسانی» (Seamless web)، بنگرید: استنفورد، مدخلی بر فلسفه تاریخ: گذشته، حال، آینده، ص ۱۳۷.

۳۵. حافظه جمعی (Collective memory) یا به تعبیر دیگر، حافظه تاریخی (Historical Memory)، بیانگر گذشته مشترکی است که گروه اجتماعی را به هم پیوند می‌دهد. حافظه تاریخی چشم‌اندازی کلی و گسترده ارائه می‌دهد و رویدادهای تاریخی دیرپا یا گذرا را به تصویر می‌کشد. برای آگاهی بیشتر، نک.

Jeffrey Andrew Barash, Collective Memory & the Historical past, University of Chicago Press, 2016.

۳۶. زندگی در جامعه را می‌توان به دو مقوله «تعامل اجتماعی» و «تراکم اجتماعی» تقسیم کرد. تعامل یا کنش متقابل اجتماعی، مناسبات و روابط بین افراد را برقرار می‌سازد؛ روابطی که شامل همکاری، معاضدت، مراقبت، تمایلات عاطفی و احساسی و مبادله ... می‌شود. تراکم یا گردهمایی اجتماعی نیز نهادهایی مانند زبان‌ها، کلیساها، احزاب سیاسی، مشاغل، باشگاه‌ها، بازارها و همچنین گروه‌های متحد شده تنها به واسطه ویژگی‌های مشترک طبقاتی، نژاد یا جنسی یا به واسطه دسترسی به منافع مشترک نظیر یک چاه آب یا یک کتابخانه یا یک بیمارستان را به وجود می‌آورد. مناسبات و روابط فردی نهادهای اجتماعی را به وجود می‌آورند و تنش‌های متقابل موجب پیدایش گردهمایی و تراکم اجتماعی می‌شوند.

۳۷. مور، تغییر اجتماعی، ص ۳۷

۳۸. همان.

۳۹. همان، ص ۱۰۰.

۴۰. همان، ص ۱۰۱.

۴۱. بر اساس دیدگاه فوق، تنش زبانی به عنوان عنصری غیرکارکردی برای جامعه تلقی می‌شود. «زمانی که رابطه یک عنصر با یک نظام ضرورتاً کارکردی نباشد، آن عنصر الزاماً به ادامه حیات یا بقای آن نظام کمکی نمی‌کند و ممکن است غیرکارکردی باشد، به این معنی که به گسیختگی یا نابودی نهایی نظام کمک کند». بنابراین، اگر جامعه می‌خواهد مانند یک نظام عمل کند

و در طول زمان پایدار بماند، باید انواع فعالیت‌های اجتماعی نظیر زبان، تولید مثل، اجتماعی شدن جوانان، پذیرش مفاهیم اخلاقی و... را در خود حفظ و نظم را در آن برقرار کند. همان، ص ۱۶-۱۵.

۴۲. همان، ص ۱۸.

۴۳. به‌باور فلاسفه تاریخ، مفهوم محوری و اساسی تکامل تاریخی «تحول در تداوم» است. (نک. استنفورد، مدخلی بر فلسفه تاریخ: گذشته، حال، آینده، ص ۱۰). این مفهوم به این معناست که جوامع بشری در طول زمان به طور مداوم در حال تغییر و تحول هستند، اما این تغییرات به طور ناگهانی و گسسته رخ نمی‌دهند، بلکه به تدریج و در طول زمان اتفاق می‌افتند. به عبارت دیگر، هر جامعه‌ای بر پایه دستاوردها و تجربیات گذشتگان خود بنا می‌شود و در عین حال، با شرایط و چالش‌های جدیدی که در طول زمان با آن‌ها روبه‌رو می‌شود، سازگار می‌شود. فلاسفه تاریخ با بررسی تحولات جوامع مختلف در طول تاریخ، به این نتیجه رسیده‌اند که «تحول در تداوم» یک قانون کلی و همیشگی است که در مورد همه جوامع صدق می‌کند. این قانون به ما کمک می‌کند تا گذشته را بهتر درک کنیم و آینده را به طور دقیق‌تر پیش‌بینی کنیم.

۴۴. به ترتیب منابع پیش‌رو برای آگاهی کلی از دو حوزه «جامعه‌شناسی زبان» و «زبان‌شناسی اجتماعی» مفید است:

Fernando Peñalosa, Introduction to the Sociology of Language, Newbury House Publishers, 1981. And R.A.Hudson, Sociolinguistics, Cambridge University press, Second edition, 2001.

۴۵. روان‌شناسی تاریخی، دانشی میان‌رشته‌ای است که به بررسی انگیزه‌های روانی در بستر تاریخی جامعه می‌پردازد. این علم برای نیل به این هدف، از تحلیل خاستگاه‌های عاطفی در رفتارهای سیاسی-اجتماعی گروه‌ها، بررسی وضعیت دوران کودکی و خانواده در گذشته و همچنین مطالعات انسان‌شناسی یاری می‌گیرد.

۴۶. روان‌شناسی اجتماعی، علم مطالعه اثر حضور دیگران بر رفتار فرد و همچنین بررسی چگونگی تأثیر گروه بر رفتار اعضای آن است. این علم بر این اصل استوار است که اثر دیگران بر فرد، مستلزم وجود روابط متقابل بین افراد است، از این‌رو می‌توان روان‌شناسی اجتماعی را علم مطالعه رفتار متقابل انسان‌ها یا علم مطالعه تعامل انسان‌ها نیز تعریف کرد.

۴۷. ولادیمیر پوتین در رژه پیروزی سال ۲۰۲۱ میلادی، به مناسبت سالگرد پایان جنگ دوم جهانی، ضمن هشدار درباره قدرت باورهای نازی‌ها در دوره معاصر، به تلاش برخی برای احیای ایدئولوژی منحصر به فرد بودن نازی‌ها اشاره کرد. گفته می‌شود این سخنان در واکنش به رویکرد روسیه‌هراسی غرب ایراد شده است. با این حال، نقل قول من در این مقاله، نه بر تأکید روی فحوا و نتایج سخنرانی پوتین، بلکه صرفاً بر نحوه توصیف تفکر افراطی نازی‌ها توسط او متمرکز است. برای آشنایی با صحبت‌های پوتین در نطق یادشده، به‌لینک منبع مراجعه کنید:

<https://per.euronews.com/putin-warns-against-reappearing-of-nazi-ideologies-and-russophobia> (10/05/2021)

منابع و مآخذ:

۱. اتکینسون، آر. اف و دیگران. فلسفه تاریخ روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری. ترجمه حسینعلی نودری. تهران: انتشارات طرح نو، ۱۳۷۹.
۲. استنفورد، مایکل، درآمدی بر تاریخ پژوهی. ترجمه مسعود صادقی. چ ۸. تهران: سمت (دانشگاه امام صادق (ع)). ۱۳۹۵.
۳. برک، پیتر. تاریخ و نظریه اجتماعی. ترجمه غلامرضا جمشیدیه. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۱.
۴. بهشتی، محمد باقر. محمدزاده، پرویز و جمشیدی، عذرا. «بررسی نابرابری درآمد میان استان‌های ایران با استفاده از رویکرد تحلیلی اکتشافی داده‌های فضایی». فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی. س ۲۶. ش ۸۵ (بهار ۱۳۹۷): ۱۵۰-۱۰۹.
۵. شفر، برندا، مرزها و برادری: ایران و چالش هویت آذربایجانی، ترجمه یاشار صدقیانی آذر، بی‌جا: اولوس (نشریه دانشجویی دانشگاه تهران)، ۱۳۸۵.
۶. منصف، عبدالعلی. صامتی، مجید و موسوی مدنی مژده. «رتبه بندی ۸ کلان شهر ایران از لحاظ سطح توسعه AHP و طبقه بندی ۱۳۹۰». فصلنامه اقتصاد توسعه و برنامه ریزی. دوره ۳. ش ۱ (بهار و تابستان ۱۳۹۳): ۷۲-۵۱.
۷. مور، ویلبرت ای. تغییر اجتماعی. ترجمه پرویز صالحی. تهران: سمت، ۱۳۸۱.
8. Barash, Jeffrey Andrew. "Collective Memory & the Historical past". University of Chicago Press, 2016.
9. Habemas, Jürgen. "Theorie des Kommunikativen Handelns". (2 Bände). German suhrkamp; Neuauflage. Edition (January 1, 1997).
10. Peñalosa, Fernando. "Introduction to the Sociology of Language, Newbury House Publishers". 1981. And R.A.Hudson, Sociolinguistics, Cambridge University press, Second edition, 2001.
11. Wardhaugh, Ronald. "An Intoduction to Sociolinguistics". Wiley-Blackwell Publisher; 5 edition December 31, 2001.
12. Wiarda, Howard j. "Political Culture, political Science, and Identity Poloticals, An Uneasy Alliance". USA: Routledge, University of Georgia, 2014.
13. Worchel, Stephen. "Social Identity: International Perspectives". SAGE, 1998.
14. <https://fa.wikipedia.org/wiki> (2020/9/1).
15. <https://www.ostan-as.ir/News/653>(2020/9/1).

16. . [https://www.mehrnews.com/news/4508626\(2020/9/1\)](https://www.mehrnews.com/news/4508626(2020/9/1)).
17. nasrnews.ir/detail/26679 (2020.10.4).
18. <https://per.euronews.com/putin-warns-against-reappearing-of-nazi-ideologies-and-russophobia> (10/05/2021).